

NEDRE DALÄLVEN

ETT PLANERINGSUNDERLAG OCH EN SAMLAD BESKRIVNING AV
NATUR- OCH KULTURVÄRDEN I ETT OMRÅDE AV RIKSINTRESSE

LÄNSSTYRELSENA I DALARNAS, GÄVLEBORGS, UPPSALA OCH VÄSTMANLANDS LÄN
2000

FÖRORD

Denna rapport är ett underlag som ingår i den process som ska leda till en närmare avgränsning av Nedre Dalälven, enligt 4 kapitlet 2 § Miljöbalken, MB (tidigare 3 kapitlet 2 § naturresurslagen, NRL). Arbetsprocessen följer de principer för avgränsning av riksintressen som bland planerare kallas FRP-ormen, d.v.s. en löpande samrådsprocess mellan central, regional och lokal nivå. Uttrycket härrör från den fysiska riksplaneringen på 1970-talet. Numera återfinns stödet för arbetet i Miljöbalksförordningen. I lagtexten (4 kap 2 § MB) har avgränsningen av området Nedre Dalälven gjorts som en verbal beskrivning. 1986 utarbetade Planverket råd till länsstyrelserna för den närmare avgränsningen. I kommunernas översiktsplaner skulle avgränsningen preciseras och sättet att tillgodose värdena anges.

Länsstyrelserna i Dalarnas, Gävleborgs, Uppsala och Västmanlands län bedömer att Nedre Dalälvsområdet hyser sådana samlade och unika natur- och kulturvärden att det även fortsättningsvis ska omfattas av hushållningsbestämmelserna i 4 kapitlet i miljöbalken. Föreliggande underlag är en del av arbetet att nå en likalydande överenskommelse om en gemensam avgränsning där Nedre Dalälvsområdet betraktas som ett sammanhållet turistområde där natur, kultur och friluftsliv samverkar. Detta förutsätter en fortsatt kontinuerlig dialog mellan kommuner och län.

Rapporten har utarbetats gemensamt av länsstyrelserna i Dalarnas, Gävleborgs, Uppsalas och Västmanlands län och ingår i respektive läns rapportserier. Ansvariga har varit länsarkitekterna Lars Ingelström, Anna Dehlin-Englund, Olle Lundgren, Bengt Wignell och hans efterträdare Fredrik Meurman. Arbetsgruppen har utgjorts av Leif Wikström, Magnus Blom, Kerstin Lokrantz, Kerstin Nordin och Tuva Wretblad.

Tryckning av rapporten är finansierad av länsstyrelserna och Naturvårdsverket.

Lars Ingelström
Dalarnas län

Anna Dehlin-Englund
Gävleborgs län

Olle Lundgren
Uppsala län

Fredrik Meurman
Västmanlands län

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

FÖRORD

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

INLEDNING

HUSHÅLLNINGSBESTÄMMELSER	3
Hushållning med mark- och vattenområden enligt miljöbalken	3
Grundläggande hushållningsbestämmelser	4
Särskilda hushållningsbestämmelser	5
Hushållningsbestämmelsernas innebörd	6
Nya krav i lagstiftningen	10
 HUSHÅLLNINGSBESTÄMMELSER ENL 3 OCH 4 KAP MB - NEDRE DALÄLVEN	 12
 BESTÄMMELSEOMRÅDET NEDRE DALÄLVEN	 13
Det samlade värdet	13
Utveckling av turism och friluftsliv	14
Avgränsningen	15
 UTVECKLINGSTENDENSER FÖR TURISM OCH FRILUFTSLIV	 24
Helheten - bakgrunden	24
 PLANERINGSBEHOV	 29
Regionala planeringsinsatser	29
Kommunernas översiktsplanering	29
Nya planerings- och stödformer	31
 GRUNDDRAGEN I LANDSKAPET	 32
Landskapet	32
Den levande naturmiljön	36
Människans förhållande till landskapet	44
 LAGTEXTER SOM BERÖR NEDRE DALÄLV SOMRÅDET	 51
 KÄLLOR	 52
 Karta i A3 över Nedre Dalälvsområdet biläggs	

INLEDNING

med läsanvisning

Nedre Dalälvens karaktärsdrag ger den en unik särställning bland älvarna i Sverige. Detta har i modern tids planering återkommande uppmärksammats. ”Vildmarksområdena vid limes norrlandicus vid Nedre Dalälven” angavs år 1973 av Nordiska rådet som ett av elva svenska objekt av gemensamt nordiskt naturvårdsvärde. (Limes norrlandicus är en klimatisk, topografisk, växt- och djurgeografisk övergångszon, ibland kallad norrlandsgränsen.) I samband med den fysiska riksplaneringen (FRP) utvaldes år 1975 Nedre Dalälven som ett av de 25 viktigaste rekreationsområdena i landet, d.v.s. ett s.k. primärt rekreationsområde.

Nedre Dalälvens stora betydelse i dessa sammanhang bekräftades återigen 1987 då NRL, lagen (1987:12) om hushållning med naturresurser m.m. trädde i kraft. I 3:e kapitlet utpekades området kring Nedre Dalälven i sin helhet som riksintresse, med hänsyn till de samlade natur- och kulturvärdena. Det är ett av 24 områden där särskilda geografiska bestämmelser ska gälla och där det rörliga friluftslivets och turismens intressen särskilt ska beaktas. Delar av området är även enligt 2 kap. 6 § av riksintresse för naturvård, kulturminnesvård och friluftsliv.

Stora krafter har ständigt påverkat och omformat landskapet och i samspelet med älven har både landskap och levnadsbetingelser för människor formats. Den omvandling, som tog sin början när inlandsisen lämnade området och som accelererat med hjälp av mänsklig hand in på 1900-talet, intar en särställning i Sverige. Nedre Dalälvsområdet speglar vårt lands utveckling från stenålderns jägarsamhällen, via ett agrart samhälle, 1600- och 1700-talens bruk, 1800-talets industrier och 1900-talets kraftverk, till ett modernt industrisamhälle. Det är också en bild av samhället, där industriminnen står kvar som intressanta monument i landskapet och minner om olika verksamheters påverkan på den omgivande miljön.

Denna rapport syftar till att belysa området kring Nedre Dalälven, från en planeringshorisont och beskriva områdets förutsättningar att fungera och utvecklas som ett rekreationsområde av värde för hela landet, samtidigt som de lokala samhällena längs älven stimuleras till uthållig utveckling.

Rapporten inleds med ett kapitel där begreppen definieras och bestämmelsernas innebörd diskuteras. Därefter beskrivs de avgränsningar av riksintresset som föreslås för varje län, turismens utvecklingspotential i området och föreliggande planeringsbehov. Rapporten avslutas med en beskrivning av grunddragen i landskapet och utvecklingen i Nedre Dalälven av de natur- och kulturvärden som bevarandeintressena baserar sig på.

HUSHÅLLNINGSBESTÄMMELSER

Hushållning med mark- och vattenområden enligt miljöbalken

Vår insikt här i Sverige, om att vi behöver hushålla med våra mark- och vattenresurser på ett alltmer organiserat sätt, har vuxit fram under efterkrigstiden. Efter diskussioner och processer av kunskapssinhämtning, programarbete och planeringsåtgärder, som inleddes i slutet av 1960-talet, beslutade riksdagen 1972 om riktlinjer för användningen av mark och vatten inom ramen för den fysiska riksplaneringen (FRP). 1987 lagreglerades dessa riktlinjer i en naturresurslag (NRL), där utgångspunkterna var att hushållningen med mark och vatten skulle ske med ett långsiktigt perspektiv och baseras på en ekologisk grundsyn.

Utvecklingen av lagstiftningen går nu vidare. Frågorna kring hushållningen med mark och vatten har tillsammans med ett antal centrala miljölagar, förts samman till en miljöbalk (MB). Den nya miljöbalken gäller från 1999-01-01.

Det grundläggande målet med miljöbalken är att på bred front främja en hållbar utveckling så att nuvarande och kommande generationer tillförsäkras en hälsosam och god miljö. En sådan utveckling bygger på insikten att naturen har ett skyddsvärde och att människans rätt att förändra och bruka naturen är förenad med ansvar för att förvalta naturen väl.

För att uppnå detta mål ska miljöbalken tillämpas så att

- människors hälsa och miljö skyddas mot skador och olägenheter,
- värdefulla natur- och kulturmiljöer skyddas och vårdas,
- den biologiska mångfalden bevaras,
- mark, vatten och fysisk miljö i övrigt används så att en från ekologisk, social, kulturell och samhällsekonomisk synpunkt god hushållning tryggas,
- återanvändning och återvinning liksom annan hushållning med material, råvaror och energi främjas så att kretslopp uppnås.

Miljöbalken rymmer bl a en kedja av rättsligt bindande principer och allmänna hänsynsregler som ska följas av var och en. Dessutom har man fört in regler och bestämmelser för hushållning med mark- och vattenresurser, riktade till statliga och kommunala myndigheter.

Det är hushållningsbestämmelserna i 2 och 3 kap naturresurslagen som direkt förts över till miljöbalken och utgör där balkens 3 och 4 kap. Dessutom görs ett tillägg i andra kapitlet plan- och bygglagen (PBL) som förtydligar att miljöbalken och plan- och bygglagen bygger på en gemensam grundsyn, när det gäller frågor om vad som är en lämplig mark- och vattenanvändning och en god hushållning med landets mark- och vattenresurser. Med denna förändring vill man betona miljöfrågornas betydelse i planeringen och vikten av att vi beaktar ekologiska förutsättningar i beslut om förändrad mark- och vattenanvändning. Avsikten är alltså att få en än starkare koppling mellan markanvändningsfrågorna och miljöfrågorna.

Det framgår av balken att hushållningsbestämmelserna i 3 och 4 kap ska tillämpas vid prövning av ärenden som rör vissa andra kapitel i balken och vissa andra lagar som styr exploatering och frågor som rör användningen av mark och vatten. Detta motsvarar den koppling som naturresurslagen tidigare haft till vissa lagar.

Tinäset, Västmanland

Grundläggande hushållningsbestämmelser

Miljöbalkens grundläggande hushållningsbestämmelser i 3 kap innehåller föreskrifter om den avvägning som skall göras mellan olika intressen inför beslut om användningen av mark- och vattenområden. Områden med kvaliteter eller värden som bör bevaras eller områden som är lämpliga att exploatera, ges ett skydd genom dessa bestämmelser. Områden som är av nationell betydelse och har bedömts vara av riksintresse, har ett starkare skydd.

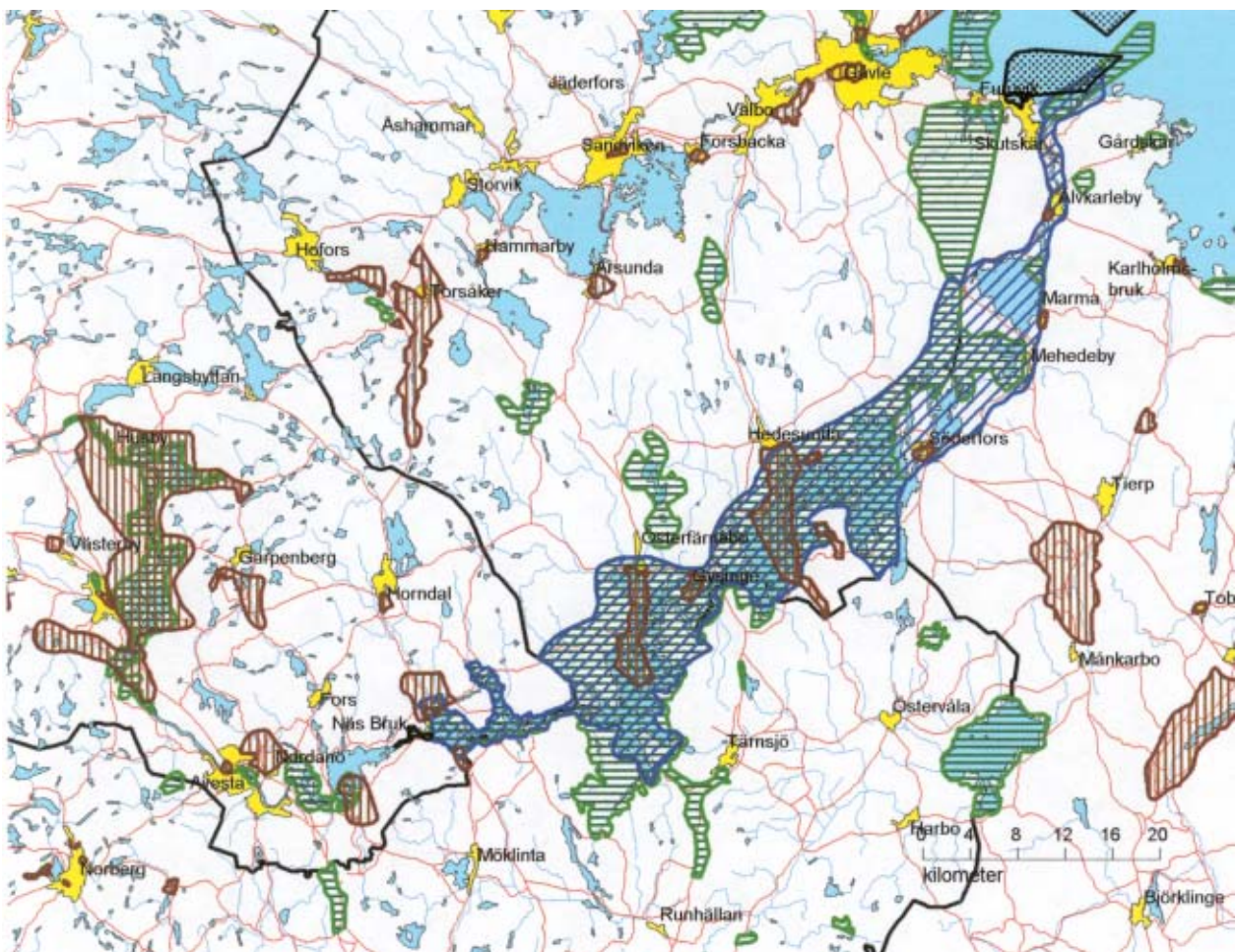
Inom området vid Nedre Dalälven finns en mängd olika delområden som är av riksintresse för naturvård, kulturmiljövård och friluftsliv. Dessa områden skall skyddas mot åtgärder som kan påtaglig skada värdena, enligt 3 kap 6 § MB. Mångfalden av dessa grundläggande riksintressen indikerar att Nedre Dalälven i sin helhet har en speciell karaktär och osedvanliga värden.

Mellan riksintressenas välvgränsade enklaver finns en rad starka samband som rör natur- och kulturförhållanden och därmed även ekonomiska och sociala samband.

Dalälvsområdet genomkorsas också av vägar som är av riksintresse för kommunikation enligt 3 kap 8 § MB. Dessa områden ska på motsvarande sätt skyddas mot åtgärder som kan påtagligt försvåra utnyttjandet av dessa anläggningar.

Om delar av Dalälvsområdet skulle vara av riksintresse för flera oförenliga ändamål, ska företräde ges åt det ändamål som på bästa sätt främjar en långsiktig hushållning med marken, vattnet och den fysiska miljön i övrigt. Totalförsvarsintressen ska dock ges företräde.

Avvägningen mellan olika grundläggande riksintressen enligt 3 kap MB, ska emellertid ske så att besluten inte strider mot de särskilda hushållningsbestämmelserna i 4 kap MB.

*Mångfalden av riksintressen enligt MB 3:6 i Nedre Dalälven
Grönt = natur; blått = friluftsliv, brunt = kultur, svart = yrkesfiske*

Särskilda hushållningsbestämmelser

I de särskilda hushållningsbestämmelserna i 4 kap MB anges de olika geografiska områden i landet som på grund av sina samlade natur- och kulturvärden i sin helhet av riksdagen har beslutats vara av riksintresse. Exploateringsföretag och andra ingrepp i miljön får inte komma till stånd i dessa områden om det möter hinder enligt bestämmelserna eller om exploateringen sker på ett sätt som påtagligt skadar områdenas natur- och kulturvärden. I 4 kap 2 § MB lagregleras särskilda hushållningsbestämmelser för 24 områden i landet - bl a Nedre Dalälven - som är grovt avgränsade med hjälp av geografiska namn. Den närmare avgränsningen av dessa område ska ske i samband med planläggning enligt plan- och bygglagen.

De 24 geografiska områdena är alla utvalda för att de har stora samlade värden för naturvård och kulturmiljövård och de bedöms vara långsiktigt attraktiva för turism och friluftsliv i såväl ett nationellt som ett internationellt perspektiv. I den fysiska riksplaneringen (FRP) var de flesta av dessa områden klassade som primära rekreationsområden.

I Nedre Dalälven ska utvecklingen av turism och rörligt friluftsliv prioriteras.

I 4 kap 2 § MB står det:

"Inom området utmed Dalälven från Avesta till Skutskär skall turismens och friluftslivets, främst det rörliga friluftslivets, intressen särskilt beaktas vid bedömningen av tillåtligheten av exploateringsföretag eller andra ingrepp i miljön".

I förarbetena till naturresurslagen (prop 1985/86:3) betonas att när bestämmelsen om exploateringsföretag och ingrepp i miljön ska tillämpas i olika ärenden måste man utgå från de *samlade* natur- och kulturvärden som finns i *hela* det geografiska området. Till skillnad från vad som skall iakttagas vid tillämpningen av de sektorsvisa grundläggande riksintressena kan man inte bara göra en bedömning om exploateringen påverkar värdena i den närmaste omgivningen, utan av vad som utifrån ett helhetsperspektiv är en lämplig utveckling i hela det geografiska området som bestämmelsen omfattar.

Bestämmelserna innebär att riksdagen tagit ställning till hur mark- och vattenanvändningen ska inriktas i Nedre Dalälvsområdet, dvs till förmån för utvecklingen av turism och rörligt friluftsliv. I ett nationellt perspektiv har således avvägningar redan gjorts mellan olika tänkbara intressen och anspråk. Hur riksintresset slutligt tas till vara ska klaras ut i den kommunala översiktsplanen.

Delar av Dalälven berörs även av 4 kap 6 § MB, som reglerar förbud mot vattenkraftverk m m. I Nedre Dalälven omfattas idag älvsträckan nedströms Näs bruk av detta skydd. Detta innebär att vattenkraftverk samt vattenreglering eller vattenöverledning för kraftändamål inte får utföras i denna del av Dalälven. Förbudet gäller emellertid inte om det är fråga om vattenverksamhet som endast förorsakar obetydlig miljöpåverkan.

Hushållningsbestämmelsernas innebörd

Exploateringsföretag och påtaglig skada

Med exploateringsföretag som på olika sätt kan innebära påtaglig skada på ett riksintresse menas industriell eller liknande verksamhet, tätorts- och fritidsbebyggelse av större omfattning, större trafikleder, större ledningsföretag, gruvor och större täkter, terminalanläggningar, farleder och muddringsföretag. Även enstaka byggnader kan utgöra ett sådant exploateringsföretag. En exploatering som har en obetydlig omfattning och anpassas till landskapsbilden samt till natur- och kulturvärdena utgör inte ett sådant exploateringsföretag som kan medföra påtaglig skada på ett riksintresse enligt miljöbalken. Bedömningar får göras från fall till fall.

Bestämmelserna i 4 kap MB utgör inget hinder för utvecklingen av befintliga tätorter, det lokala näringslivet eller totalförsvarets anläggningar. Tvärtom är det önskvärt med en normal tillväxt av områdets tätorter så att en sund utveckling av det lokala näringslivet kan komma till stånd.

Med utveckling av befintliga tätorter avses i första hand sådana förändringar av bebyggelse och anläggningar som behövs med hänsyn till en normal befolkningsutveckling, förändringar i bostadsstandard, behov av trafikleder, grönområden, service, sysselsättning mm. Vid bedömning av vad som behövs, ska även tätortens storlek och befintlig näringslivsstruktur beaktas.

Med utveckling av lokalt näringsliv avses här en tillväxt i befintliga näringsgrenar eller tillkomst av nya verksamheter i en omfattning som innebär att det finns tillräckliga sysselsättningstillfällen för befolkningen.

Om det finns särskilda skäl är bestämmelserna inte heller ett hinder för utvinning av värdefulla ämnen och material. Särskilda skäl i detta sammanhang kan vara när fyndigheten har mycket stor samhällsekonomisk betydelse från näringspolitiska och sysselsättningsmässiga utgångspunkter.

Vackra stränder vid Hamrefjärden

Påtaglig skada, enligt 4 kap MB, uppstår om en exploatering får bestående negativ inverkan på de samlade natur- och kulturvärdena och friluftsintrössena i hela Nedre Dalälvsområdet eller har en tillfälligt stor negativ inverkan på dessa värden. Man bör vid bedömning av ett företag inte bara tänka på de direkta störningar av miljön som kan uppstå, utan även på vilka ingrepp eller förändringar av miljön som företaget kan medföra i övrigt. En relativt liten bebyggelse kan ha liten betydelse på platsen, men genom t ex krav på ändrad vägstandard ändå få stor påverkan på området i sin helhet. Man bör också uppmärksamma risken för att många små beslut till sist leder till påtaglig skada.

Påtaglig skada, enligt 3 kap MB, uppstår på motsvarande sätt om en exploatering får bestående negativ inverkan på natur- och kulturmiljön, eller tillfälligt stor negativ inverkan på denna miljö. Skador kan uppstå på många olika sätt. En närmare analys av risken för skada behövs normalt i varje ärende som ska prövas.

För Nedre Dalälven innebär bestämmelserna att de delar som är attraktiva för turism och friluftsliv bör utvecklas så att de blir allsidigt tillgängliga och utnyttjade. För detta erfordras inte nödvändigtvis att obebyggda områden förblir obebyggda. Stränderna ska kunna användas av allmänheten. Anläggningar som kan komma att hindra en allmän tillgänglighet till stränderna bör undvikas. Reservation av mark kommer sannolikt att behövas för stugbyar, vandrarhem, campingplatser, bryggor för småbåtar mm. Större turistanläggningar bör i första hand lokaliseras till de tätorter i eller i anslutning till riksintresseområdet, där de inte påtagligt stör natur- och kulturvärdena och där de har goda förutsättningar för utveckling.

Kommunerna bör samordna sin planering och göra lämpliga avvägningar av var ny mark för turismutveckling bör reserveras inom hela Nedre Dalälvsområdet. På så sätt får man en lämplig struktur och omfattning av turismutvecklingen samtidigt som man får en långsiktig och god hushållning med mark och vatten i hela området.

En exploatering som påtagligt påverkar miljön i Nedre Dalälven kan emellertid inte tillkomma på bekostnad av intresset för att bevara området, eftersom riksdagen redan uttalat att det är natur-

*Riksintresse Söderfors Herrgård
"Laurentianbiblioteket"*

och kulturvärdena som ska ha företräde. Ett exploateringsintresse, vare sig det är av riksintresse eller inte, kan därför tillåtas bara om det inte påtagligt skadar natur- och kulturvärdena i området, eller om undantagen för tätorts- och näringslivsutveckling kan åberopas.

Vad är värdet ?

Riksintresset vid Nedre Dalälven, enligt 4 kap MB, grundar sig på de samlade natur- och kulturvärdena som idag kan identifieras och uppskattas i området. Värdet har dock olika innebörd under olika epoker och för olika människor. Idag värderas älvsområdet högt bl a för dess landskapsbild, för dess natur- och kulturmiljöer med möjligheter att bedriva friluftsliv liksom för möjligheten att uppleva avskildhet och tystnad. För de flesta människor handlar det om livskvalitet. Värdet innebär dessutom försörjningsmöjligheter för en liten bofast befolkning inom t ex turismnäringen. Länsstyrelsernas gemensamma bedömning av de samlade natur- och kulturvärdena i Nedre Dalälvsområdet 1999, redovisas i nästa avsnitt.

Det samlade värdet i området förknippas med att

- ☐ landskapet hålls öppet
- ☐ utsikter och skönhetsvärden värnas och tillskapas
- ☐ tillgänglighet garanteras
- ☐ förändringar inom känsliga kulturmiljöer underställs tydliga krav på anpassning så att byggnaders och miljöers karaktärsdrag bibehålls
- ☐ estetiska värden främjas
- ☐ buller undviks
- ☐ växters och djurs livsbetingelser tillgodoses.

Utveckling och förändring i området bör bidra till att höja det samlade värdet i området.

Nedströms Sevedskvarn

Under den fysiska riksplaneringens inledning på 60-talet diskuterades ofta om naturen har ett egenvärde. Många hävdade då att naturens värde består just i att människan kan nyttja naturen för sina egna syften och behov.

Idag är synen på naturvärdet kanske mer nyanterad och generös. Vi har t ex genom Rio-konventionen från 1992 accepterat och förbundit oss att skydda och vårda hotade växt- och djurarter, dvs även deras biotoper, och att använda mark och vatten så att en långsiktigt god hushållning tryggas. Mångfalden av naturresurser vid Nedre Dalälven är i detta sammanhang av största betydelse för områdets värden. Denna insikt ger en god vägledning i planarbetet inför framtiden.

Vad hotar värdet ?

De anspråk på förändrad mark- och vattenanvändning som riktas mot Nedre Dalälvsområdet kan innebära både hot mot värdena och möjligheter att bevara och utveckla dem.

Människans förmåga att påverka naturmiljön har vuxit starkt, i synnerhet under de senaste århund-

raderna. Bete, odling, skogsbruk, vattenreglering och vägbyggen är några exempel på aktiviteter som påtagligt förändrat biotoper och strukturer i landskapet. Trots dessa omfattande förändringar är de samlade värdena fortfarande stora. Det är naturligtvis också så att vissa värden har uppstått tack vare de mänskliga aktiviteterna i naturen. Hela kulturlandskapet är beroende av en finstämd samverkan mellan människa och natur. De värden som uppskattas i betes-, ängs- och odlingslandskapen kan t ex gå förlorade om hävden upphör.

Fysiska riksplaneringen fokuserade hotbilden på industriella exploateringar, omfattande fritidshusbebyggelseutveckling mm. I Nedre Dalälvsområdet finns konsekvenser av industriverksamhet bl a i form av dålig luftkvalitet nära älvmynningen. Även vattenkvaliteten i älven har uppmärksamats mycket. Om vattenkvaliteten försämras ytterligare, kan fisket hotas och därmed även delar av förutsättningarna för turism i området.

Under senare decennier har samhällsförhållandena förändrats på olika sätt. Bl a har infrastruktur-satsningar genomförts, transportmöjligheterna ökat och människors rörlighet ökat markant.

Vid Älvkarleby släpps det brusande vattnet fram en gång per år

Dagens miljöhot är mer diffusa än tidigare. Konsekvenserna av trafikutvecklingen medför ökad luftförorening och ökad förurning av mark och vatten.

Vattenkraftsutbyggnad var ett hot som realiserades. Idag skyddas älvsträckan nedströms Näs bruk mot ytterligare utbyggnad. En storskalig expansion av fritidshusbebyggelse i känsliga lägen kan fortfarande utgöra ett hot mot områdets värden. År 1979 uttalade sig regeringen om Nedre Dalälvsområdet: "med tanke på områdets stora natur- och rekreationsvärden bör planläggning för ytterligare enskild fritidsbebyggelse undvikas i området. Restriktivitet bör också iakttas vad gäller spridd bebyggelse."

Under senare år har Boverket uppmärksammat att stora anspråk vad gäller fritidsbebyggelse riktar mot de 24 utpekade turistutvecklingsområdena i landet (4 kap MB), bl a vid kusterna. Inom Nedre Dalälvsområdet, där värdena också är vattenanknutna, har fritidsbebyggelsetrycket ännu inte blivit så stort.

Det är lika svårt att bedöma kommande hot och anspråk som det är att ana framtida värderingar. Det krävs därför en fortlöpande dialog mellan stat, kommuner och olika aktörer för att kontinuerlig analys av hotbilder ska kunna mynna ut i aktuella planeringsunderlag och planer.

Hur skyddas värdet ?

De bestämmelser om hushållning med mark och vatten, som redovisas i miljöbalkens 3 och 4 kap, gäller när myndigheter ska ta beslut enligt miljöbalkens bestämmelser om "Skydd av naturen" (7 kap), "Miljöfarlig verksamhet och hälsoskydd" (9 kap), "Vattenverksamhet" (11 kap) och "Täkter, jordbruksverksamhet och annan verksamhet" (12 kap). Hushållningsbestämmelserna gäller dessutom bl a när myndigheter tar beslut enligt plan- och bygglagen, väglagen, järnvägslagen, lagen om allmän farled och allmän hamn, ellagen och mineralagen. De myndigheter som ska ta beslut enligt dessa lagrum ska alltså utgå både från den aktuella lagens bestämmelser och de särskilda bestämmelser om hushållning med mark och vatten som anges i miljöbalken.

Kungsgårdsholmarna

Det är kommunernas uppgift att redovisa rekommendationer i sina översiktsplaner som på ett tydligt sätt visar statliga och kommunala myndigheter och olika aktörer hur miljöbalkens hushållningsbestämmelser skall tillgodoses i den egna kommunen. När ett ärende ska prövas behöver beslutsfattaren få kunskap om vilka olika naturresurser som berörs, deras värden och vad som hotar värdena samt konsekvenserna av den aktuella ändringen av mark eller vattenanvändningen. Den kommunala översiktsplanen ska vara ett tydligt beslutsunderlag i detta sammanhang.

Nya krav i lagstiftningen

I 1996 års lydelse av plan- och bygglagen, PBL, har kraven på översiktsplanen skärpts. Översiktsplanen ska nu i samband med redovisningen av allmänna intressen särskilt ange riksintressena enligt miljöbalken. Miljö- och riskfaktorer, som bör beaktas vid beslut om användning av mark- och vattenområden, ska också redovisas, liksom kommunens syn på hur den byggda miljön ska utvecklas och bevaras samt hur riksintressen skall tillgodoses. Dessutom ska översiktsplanens innebörd och konsekvenser kunna utläsas utan svårighet.

Vissa delar av Nedre Dalälvsområdet är redan skyddade genom särskilda reservatsbestämmelser etc. Ett större område vid Färnebofjärden, söder om Gysinge, har av regeringen förklarats som nationalpark 1998. För naturreservaten och nationalparken finns finansieringsplaner, föreskrifter och skötselplaner som ingående reglerar mark- och vattenanvändningen utifrån syftet med besluten. De lagrum som reglerar denna typ av bestämmelser finns fr o m 1999 i miljöbalken (7 kap, Skydd av naturen).

Generellt strandskydd, också enligt miljöbalken (kap 7, 13-14§§), gäller land- och vattenområdet kring sjöar, älvar och andra större vattendrag. Strandskyddet gäller generellt 100 meter från strandlinjen upp på land och 100 meter ut i vattnet. I Nedre Dalälvsområdet har för alla kommuner, utom Avesta, strandskyddsområdet utökats till 300 meter längs älvens sträckning. Strandskyddet syftar bl a till att bibehålla allmänhetens tillgänglighet till strand- och vattenområdena genom att hindra nya exploateringar nära vattnet. Strandskyddet syftar också till att bevara goda livsvillkor på land och i vattnet för växt- och djurlivet.

I denna typ av områden ska planeringen inriktas på att skydda området så att förändringar inte skadar dess natur- och kulturvärden. Vissa områden förändras genom en naturlig succession. Att bibehålla ett ålderdomligt odlings- och kulturlandskap betyder oftast att stora skötselinsatser erfordras, som, dels är kostsamma, dels förutsätter kunskap hos dem som ska upprätthålla hävden. Det kan kräva stora insatser att motivera markägare att hävda t ex ängs- och hagmarker, om det inte finns ekonomiska eller andra tydliga incitament för dem.

Inom ramen för EU:s jordbrukspolitik finns stöd- och bidragsformer som bl a syftar till att trygga livsmedelsförsörjningen och bevara vissa natur- och kulturvärden i odlingslandskapet. Det finns särskilda miljöstöd som syftar till att bevara och förstärka höga natur- och kulturvärden i betesmark, i områden som är rika på lämningar av äldre markanvändning i jordbruket, i nedläggningshotade öppna odlingslandskap etc.

Miljöstöden kan vara inriktade på att öka biologiska mångfalden, återställa småvatten och våtmarker, bevara och öka vallodling, återskapa slåtterängar och öka ekologiska och miljövänliga produktionsformer. Länsstyrelsen inom respektive län ger mer information om dessa olika stöd- och bidragsformer.

Riksdagen har även beslutat att 15 nationella miljökvalitetsmål ska vara vägledande för den fysiska planeringen. För närvarande pågår ett brett uppdrag med att bryta ner dessa mål till regionala och lokala miljömål. Dessa mål ska beaktas i den fortsatta planeringen i Nedre Dalälvsområdet.

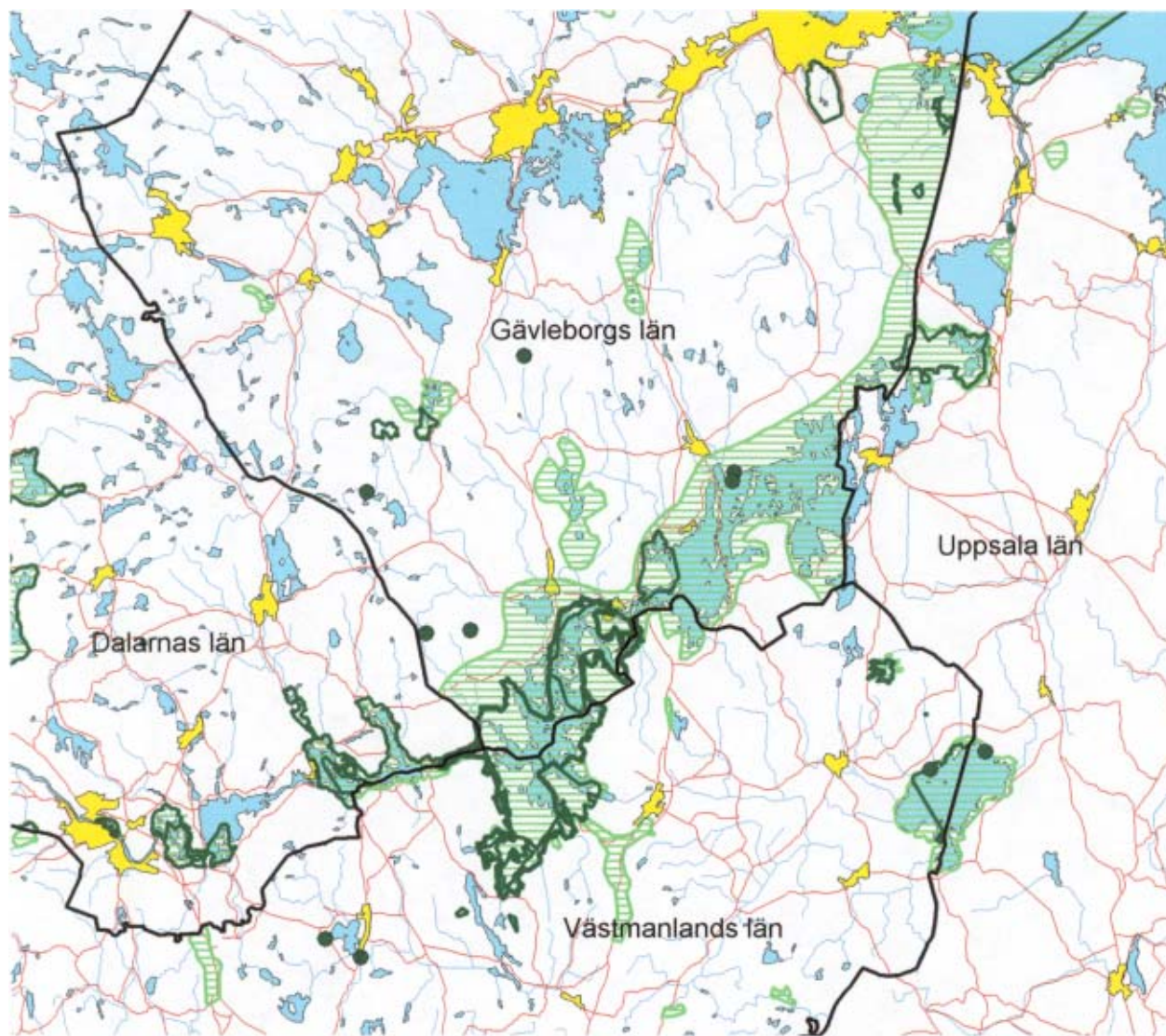
Skogsägarnas skötselmetoder mm i skogen är av största vikt för den biologiska mångfalden, landskapsbilden och skogens rekreativsvärde. Floran och faunan hyser t ex en mängd arter som är helt beroende av en stor andel lövträd i skogen. En övergång till barrskog är därmed förödande för många biotoper. Likaså kan skogsdikningar och markberedningsföretag spolia stora värden.

Det är därför önskvärt att skogsägarna i mycket stor utsträckning visar naturvårdshänsyn inom hela riksintresseområdet. För landskapsbilden och rekreativsvärdet är det också önskvärt med en omsorgsfull vård av bryn och att insatser genomförs längs vissa stränder, så att utblickar över vattnet möjliggörs. Idag finns t ex långa älvsträckor helt nära vattnet där skogen är så kompakt att älvlandskapet inte upplevs från vägen.

I gästrikedelen står barrskogen ofta tät nästan ända fram till vattenbrynet

I samband med att koncessioner för kraftledningar ska förnyas, bör man sträva efter att flytta gamla stolpar och ledningar från denna typ av riksintresseområde.

*Färnebofjärdens nationalpark, naturreservat och riksintresse för naturvård
Ljusgrönt = riksintresse, mörkgrönt = nationalpark och naturreservat*

HUSHÅLLNINGSBESTÄMMELSER ENL 3 OCH 4 KAP MB - NEDRE DALÄLVEN

Hushållningsbestämmelserna tillämpas vid myndigheters prövning av frågor enl 7, 9, 11, 12, 17 kap MB, PBL, VL, JvL, EIL m fl lagar.

Grundläggande bestämmelser 3 kap MB

Grundregel

Allmänna intressen skall så långt möjligt skyddas mot förändringsåtgärder som innebär påtaglig skada på dessa intressen.

Stoppregel

Förbud mot åtgärder som kan påtagligt skada rikssintressen.

Förbud mot åtgärder som strider mot 4 kap MB

Inga undantag

Särskilda bestämmelser 4 kap MB

Grundregel

Områdets samlade natur- och kulturvärden skall skyddas mot förändringsåtgärder som innebär påtaglig skada på dessa värden, samtidigt som turismens och friluftslivets intressen beaktas särskilt.

Stoppregel

Förbud mot exploateringsföretag och andra ingrepp i miljön som kan påtagligt skada områdets samlade natur- och kulturvärden - förutom då det gäller,

undantag 1: utveckling av befintliga tätorter

undantag 2: utveckling av det lokala näringslivet

undantag 3: anläggningar för totalförsvaret

undantag 4: om det finns särskilda skäl, anläggningar för utvinning av värdefulla ämnen och material.

Stoppregel

Förbud att utföra ytterligare vattenkraftverk, vattenregleringar eller vattenöverledningar för kraftändamål nedströms Näs bruk,

undantag: vattenföretag som förorsakar endast obetydlig miljöpåverkan.

Avvägningsregler

När det gäller konkurrens mellan riksintressen eller mellan andra allmänna intressen enligt 3 kap. MB, sker bedömningar i form av en avvägning som ska visa vilket intresse som ska ges företräde. Endast riksintresse får vägas mot riksintresse. Andra allmänna intressen kan vägas mot varandra, men i alla andra konkurrenssituationer ska i stället stoppreglerna och grundreglerna ovan tillämpas.

När riksintressen enligt 3 kap står mot varandra, ska företräde ges det ändamål som på lämpligaste sätt främjar en långsiktig hushållning med marken, vattnet och den fysiska miljön i övrigt.

Undantag gäller om en del av området behövs för anläggningar för totalförsvaret, då ska försvarsintresset ges företräde.

När andra allmänna intressen än riksintressen står mot varandra, ska företräde ges sådan avvägning som medför en från allmän synpunkt god hushållning.

BESTÄMMELSEOMRÅDET NEDRE DALÄLVEN

Det samlade värdet

Dalälvens nedre del, från Avesta till havet, intar en särställning bland landets älvar tack vare dess natur- och kulturvärden. Älven har här dels fått en helt ny sträckning efter den senaste inlandsisen, dels sammanfaller sträckningen i stort med den biologiska norrlandsgränsen, en klimatologisk övergångszon mellan sydsvenska och norrländska marker. Detta har bidragit till att området rymmer olika och varierade naturförhållanden, skarpa kontraster och starka motstående intressen. Sträckan är i sin helhet i enlighet med miljöbalken av riksintresse.

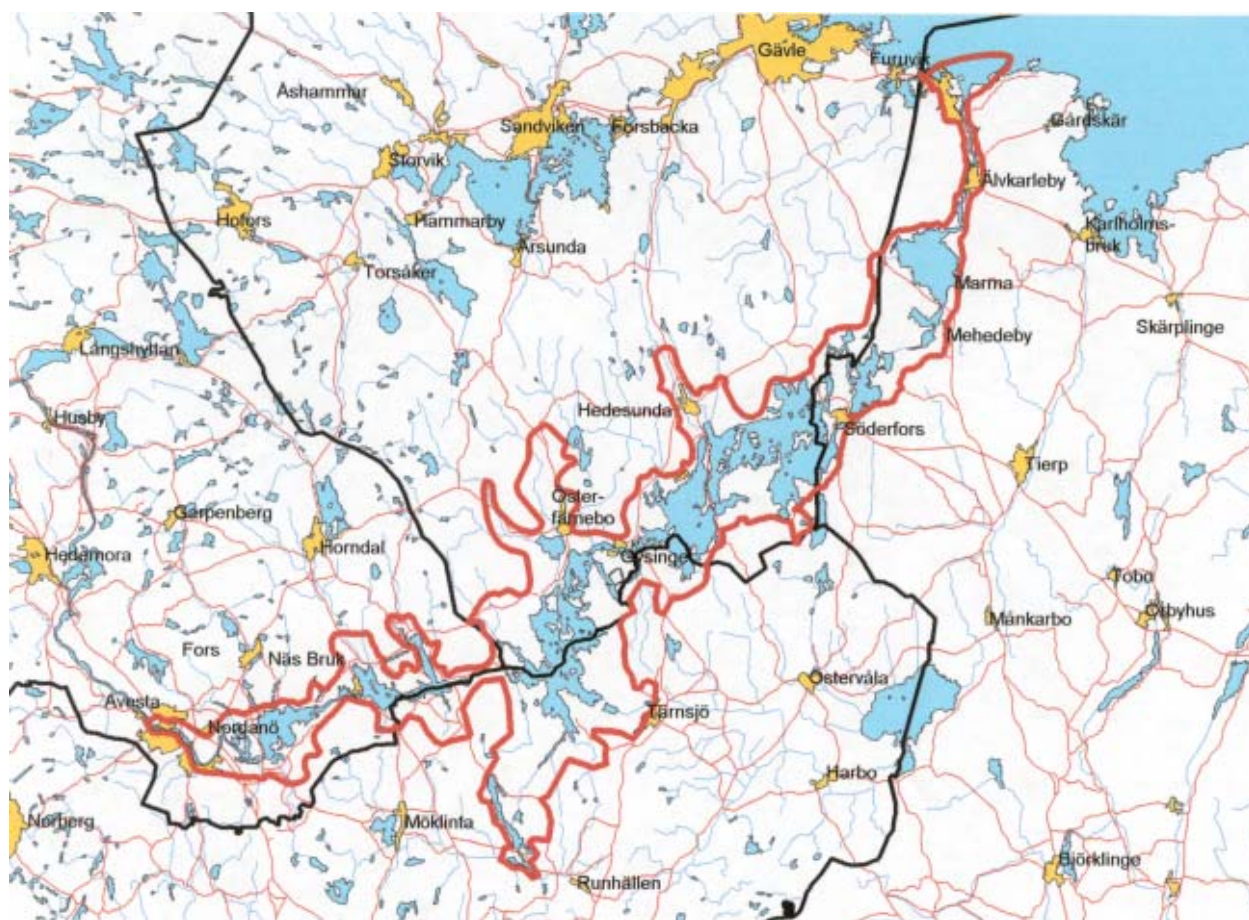
Nedre Dalälven är ett av landets mest värdefulla områden från naturvårdssynpunkt. Området är sammansatt av en mängd naturtyper, som - oavsett om de är avgränsade från varandra eller ej - hänger samman i en symbios.

Just mångfalden, variationen och närheten mellan delarna gör den sammantagna helhetsmiljön i Nedre Dalälvsområdet särskilt intressant.

Människan har utifrån naturförutsättningarna under mycket lång tid nyttjat Nedre Dalälvsområdet och format ett kulturlandskap som kontinuerligt förändras i takt med ekonomiska, tekniska och sociala villkor. I området finns tydliga äldre strukturer och karaktärer samt estetiska och arkitektoniska värden - i landskapet, i bebyggelsen och i anläggningar - som tillsammans visar på den utveckling som skett i området och som ger förutsättningar för fortsatt utveckling.

Nedre Dalälvsområdets övergripande natur- och kulturvärden karaktäriseras av:

1. Sammanhängande unikt, delvis reglerat älvsområde som vidgar sig i ett stort antal grunda sjöar och fjärdar, åtskilda av korta ofta flergreniga forssträckor. Området rymmer ett stort antal öar, holmar och skär.

Avgränsning av bestämelseområdet Nedre Dalälven

2. Öppna, svagt kuperade och till stor del sammanhängande odlingslandskap med höga kulturhistoriska och estetiska värden - fornlämningsmiljöer, ålderdomliga vägsystem och älvövergångar, välbevarade skiftade och oskiftade byar, kyrkomiljöer, storgårdar, bergsmansbygder, gruvområden, bruksmiljöer och vattenkraftsanläggningar. I delar av området finns intressanta spår och unika lämningar av tidigare älvsträckningar. En historisk, agrar och kulturell utveckling under mycket lång tid kan avläsas i landskapet.
3. Intressanta, karaktäristiska, vackra och biologiskt värdefulla strandområden med låglänta älvängar som utsätts för återkommande översvämningar - på vissa ställen deltabildningar med levande ö- och restsjösystem. Vissa strandmiljöer präglas av slätterängar och fåboddrift med särskilt höga natur- och kulturvärden. Mångfald av skogsbiotoper med bl.a. äldre lövrika bestånd ger en bitvis sällsam lövskogsprägel åt landskapet. Skog med urskogskaraktär finns på flera platser.
4. Art- och individrikt fiskbestånd. Artrikt djurliv - särskilt fågellivet torde ha få motsvarigheter i landet vad gäller sammansättningen av skogs- och våtmarksberoende, nordliga och sydliga arter. Djurlivet är beroende av ett otroligt rikt insektsbestånd.
5. Intressanta tätorter intill älven med kulturhistoriskt värdefulla industrimiljöer, gatusystem och bebyggelsemönster som under lång tid anpassat sig till och utnyttjat det älvnära läget.

Utveckling av turism och friluftsliv

Det från turism- och friluftslivssynpunkt unika med Nedre Dalälven är den komplexa sammansättningen av natur- och kulturmiljöer som ger en mängd upplevelsemöjligheter inom ett tämligen begränsat och samlat område. I synnerhet är det den förhållandevis orörda naturen i de vidsträckta, vildmarksbetonade delområdena utefter älven som, med en tilltalande landskapsbild och rik flora och fauna, på ett unikt sätt erbjuder naturnära upplevelser, avskildhet, tystnad och tillfälle till meditation. För dem som söker äventyr är det bara fantasin och hänsyn till omgivningen som sätter gränser.

Nedre Dalälvsområdet speglar landets kulturella utveckling från stenålderns jägarsamhällen, via ett agrart samhälle, 1600- och 1700-talens bruk, 1800-talets industrier och 1900-talets kraftverk, till ett modernt industrisamhälle och dagens uppdelade arbets- och rekreationsmiljöer.

Alla dessa sammansatta förhållanden är särskilt värdefulla och pedagogiskt viktiga att ta tillvara med tanke på att avståndet från flera stora befolkningscentra inte är längre än att mer än en miljon människor kan göra dags- och helgutflykter till området. (De fyra berörda länen har totalt ca 1,15 milj. invånare. Stockholms län, som också ligger nära, har ca 1,7 milj. invånare). Utflyktsmålen är så mångtaliga att man ideligen kan finna nya, även om man besöker älvområdet ofta. Den varierade landskapsstrukturen innebär dessutom att området har kapacitet att ta emot många besökare innan störningar uppstår.

Älvområdets bofasta befolkning har osedvanligt goda rekreationsmarker nära sin boendemiljö. Denna kvalitet kan på sikt locka fler människor att bosätta sig här.

Sportfisket

I sportfiskesammanhang nämner man Nedre Dalälven som älvområdet från Hedemora till Skutskär (det omfattar ca 270 kvadratkilometer fiskevatten, inkl intilliggande sjöar och åar). Fisket administreras genom åtta fiskevårdsområden.

Tillgängligheten till fiskevattnen varierar högst avsevärt. Inom sträckorna med utpräglad älvkaraktär är det ofta fullt möjligt att fiska från land, medan de vidsträckta fjärdarna med sankade översvänningsstränder kräver tillgång till båt.

Linfärjan vid Hedesunda

Färnebofjärden

Tillgänglighet

Nedre Dalälvsområdet är både lättillgängligt och svårtillgängligt. I förhållande till de stora befolkningskoncentrationerna i bl.a. Mälardalen är området välbeläget. Att turista i Nedre Dalälven med hjälp av kollektiva färdmedel kräver dock initiativkraft och en god planering. Den rörliga bilturismen är därför den helt dominerande besöksformen. Ytterligare busslinjer och stationer med tågstopp diskuteras dock. Blir detta verklighet skulle tillgängligheten i någon mån öka för vissa grupper av människor.

Avgränsningen

”Området utmed Dalälven från Avesta till Skutskär” omfattas av hushållningsbestämmelserna i 4 kap MB, miljöbalken (före 1/1 1999 i 3 kap NRL). Det ska närmare avgränsas och redovisas i de sju berörda kommunernas översiktsplaner efter en dialog och överenskommelse med respektive länsstyrelse.

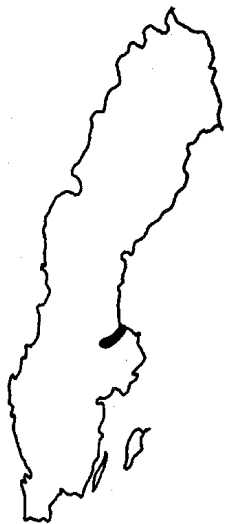
I den första generationens översiktsplaner behandlades avgränsningen delvis bristfälligt och utifrån olika principer i olika kommuner. Länsstyrelsernas information och underlagsmaterial var heller inte tillräckligt samordnat. De fyra länsstyrelserna anser det därför viktigt med ett samlat underlag som möjliggör ett likartat förhållningssätt till hela området, gemensamma principer för avgränsningen och en bedömning av hur värdena kan tillgodoses.

Den gräns som redovisades i det första regionala underlagsmaterialet var grov och ungefärlig. Sedan dess har diskuterats om gränsen bör göras mer precis eller utformas som en bred zon, om den ska ringa in enbart kärnområdet vid älven eller även inkludera ett buffertområde. Det har även diskuterats om 3 kap.-området Nedre Dalälven bör omfatta älvens hela avrinningsområde.

Avrinningsområdet.

Gränsen för 4 kap-området Nedre Dalälven kan i vilket fall inte uppfattas som exakt och definitiv där helt olika förhållningssätt kan råda på de olika sidorna om gränsen. Avgränsningen är däremot en signal om att det älvnära området är mycket värdefullt och att det inte får skadas påtagligt. Vilka ingrepp och projekt som påtagligt kan skada områdets värden måste bedömas från fall till fall och lämpligen utifrån en miljökonsekvensbeskrivning. Det är omöjligt att förutspå framtida anspråk och tänkbara förändringar, men man bör vara medveten om att även ingrepp utanför gränsen kan komma att skada värdena innanför gränsen. Avgränsningen görs således utifrån den kunskap som finns idag. Vid framtida ändringar av kommunernas översiktsplaner kan kommun och länsstyrelse behöva ta upp avgränsningsfrågan på nytt.

Gräns enligt gällande översiktsplaner

Kriterier för avgränsning

Länsstyrelserna föreslår att området ges en relativt snäv avgränsning, som fångar in älven och det vattennära, älvinfluerade landskapet. Endast de älvnära natur- och kulturmiljöer som har betydelse för älvmrådets landskapsrum och landskapsbild bör såldes ingå i området. Riksintressen enligt 3 kap 6 § MB (2 kap i NRL före den 1/1 1999) ingår i de fall de har anknytning till älvlandskapet. Med dessa principer är det inte självklart att t.ex. låta gränsen följa vägar eller andra anläggningar. Däremot kan det vara viktigt att älvnära anläggningar ingår i området så att höga krav kan ställas på utförandet vid eventuella framtida standardförändringar.

Den föreslagna avgränsningen omfattar delar av Avesta och Skutskär samt hela mynningen i Gävlebukten, inklusive Billudden. Lokaliseringen av de två tätorterna har ett direkt samband med de möjligheter till naturresursutnyttjande som älven erbjuder och de är värdefulla för förståelsen av vårt kulturarv.

Ett diskuterat men förkastat förslag till avgränsning är att använda älvens avrinningsområde som gräns för riksintresset. Skäl som talar för en sådan avgränsning är att mark- och vattenanvändning i avrinningsområdet kan påverka älvens vatten negativt och därmed även fisket och andra kvaliteter. Nackdelen med en sådan avgränsning är att det blir ett mycket stort område som avgränsas. I Dalarna t.ex. skulle i stort sett hela länet ingå i riksintresseområdet.

Det är emellertid angeläget att kommunerna i sina översiktsplaner är observanta på mark- och vattenanvändningens konsekvenser för Nedre Dalälvsområdet även när förändringarna sker utanför det avgränsade området.

Avgränsningen i Dalarnas län...

Området avgränsas så att det omfattar i första hand vattenområdet Dalälven-Bäringen-Bysjön med omgivande odlingslandskap. Även utpekade riksintresseområden för kultur, natur och friluftsliv enligt 3 kap MB, som har ett direkt samband med vattenområdet ingår. I två fall har följdstudier väckt förslag till ny avgränsning av de kulturhistoriskt riksintressanta områdena. Hänsyn har tagits till dessa ändringar som gäller byn Näckenbäck samt en gammal väl bevarad vägsträckning mellan Bäringe och Ångermansbo.

I några fall har även värdefulla natur- och kulturmiljöer, som ej utpekats som riksintressen, bedömts ha sådant samband med vattenområdet att de bör ingå, förutom berörda naturreservat, naturminnen, förordnanden enligt 7 kap 4 § och 12 kap 6 § MB samt nationalparksområdet (Färnebofjärdens nationalpark). I avgränsningen tas även hänsyn till synpunkter om utökat strandskydd. Gränsen har därför lagts på minst 300 meters avstånd från strandlinjen eller till närmast trafikerade väg.

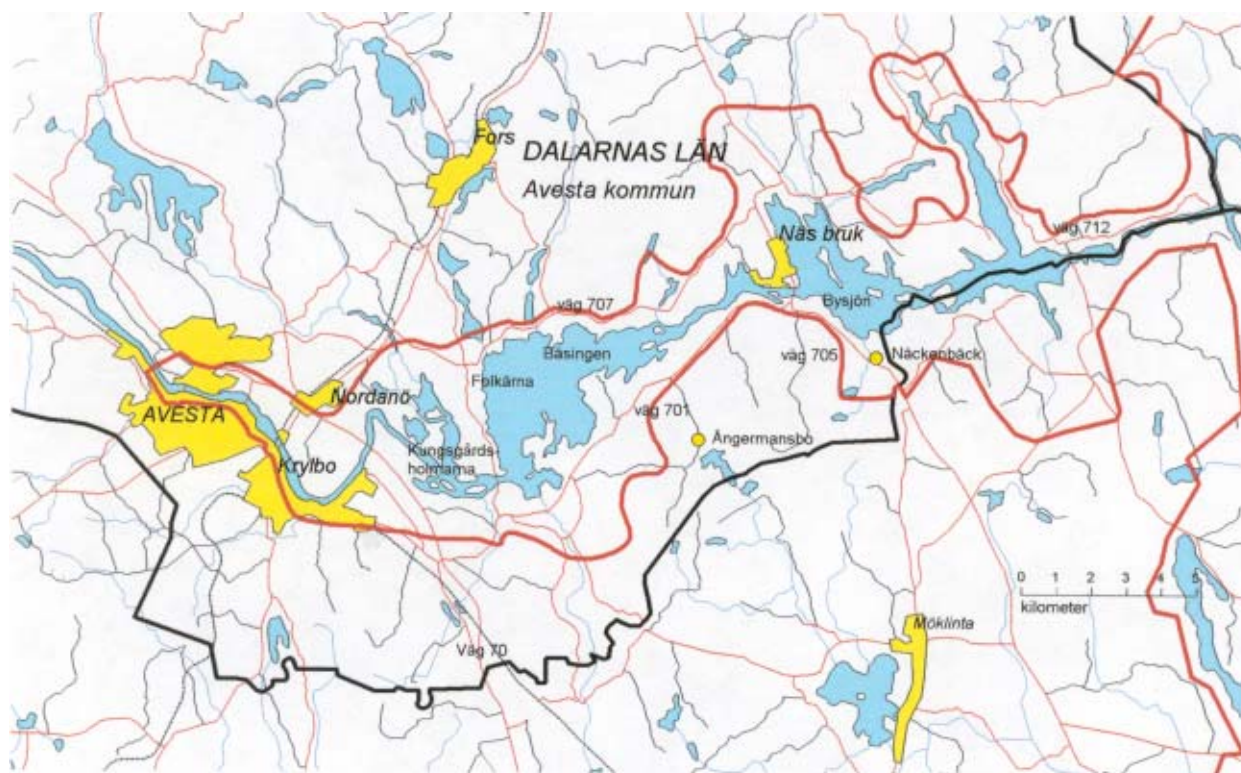
Länsvägarna 707 och 712 på norra sidan samt 701 och 705 på södra sidan om vattenområdet har i stor utsträckning valts som gräns för områ-

det. Gränsen har därvid lagts ca 100 meter utanför dessa vägar för att säkerställa en inramning och bibehållande av vegetation.

Längst i väster avgränsas Nedre Dalälvsområdet uppströms Avestas nuvarande kyrkogård där älven ändrade lopp för ca 1000 år sedan. Norr om älven följer gränsen sedan Badelundaåsen mot sydost. Åsen, som ligger i ett läge för en förstida flodfära, ingår i området liksom riksväg 70 som utgör gräns mot nordost i detta läge.

Söder om älven inramar avgränsningen de äldre delarna av Avesta stad med framför allt de industriområden som varit beroende av närheten till vattnet. I området ingår även det gamla och restaurerade bostadsområdet "Gamla Byn". På södra sidan finns även Döda fallen där Dalälven för ca 6500 år sedan brutit sig ett nytt lopp. Järnvägen med tillhörande bangård i Krylbo har huvudsakligen valts som gräns för området. Nedströms Krylbo omfattar avgränsningen huvuddelen av den öppna odlingsmarken.

I Nordanö ingår öppen odlingsmark mot älven samt det ur naturvårdssynpunkt utpekade riksintressanta området för Kungsgårdsholmarna. Norr om Bäringen följer gränsen i huvudsak allmänna vägen nr 707 österut mot Näs Bruk.

...Gävleborgs län...

De kriterier som ligger till grund för att avgränsa kulturvärdena är ett öppet kulturlandskap med slåtterängar och myrslätter, osedvanliga värden såsom kulturhistoriskt intressant bebyggelse, vägar och broar med kulturhistoriska värden, gammalgårdar mm samt fornminnen. Dessa resulterar i fyra från varandra helt skilda kulturmiljöer i Gävleborgs län. Tre av dessa är till största delen jordbrukslandskap och kan grovt beskrivas som landskapet kring Österfärnebo med Istanäset, kring Hedesunda med Utomälven på södra sidan om älven samt Kågbo med omgivningar. Det fjärde området är Gysinge bruk med till bruket funktionellt hörande landskap.

Kulturlandskapet kring Österfärnebo har en mycket lång historia från stenålder, äldre och yngre järnålder samt jordbrukssamhällen fram till våra dagar. Samspelet mellan natur- och kulturmiljö är mycket tydligt. Området är rikt på fornlämningar med flera gravfält. Nära Hamre ligger Gästriklands största gravfält. De flesta byarna har skiftats och landskapet har delvis fått en annan bebyggelsestruktur med småskalig bebyggelse av torpkaraktär. Sådana byar kan Nässja, Ista, Hamre och Ön sägas vara. Några enstaka byar som inte har splittrats finns dock kvar, t.ex. Fors och Stärte. Vägen på Ockelboåsen är av historiskt intresse som urgammal kommunikationsled mellan Svealand och Norrland.

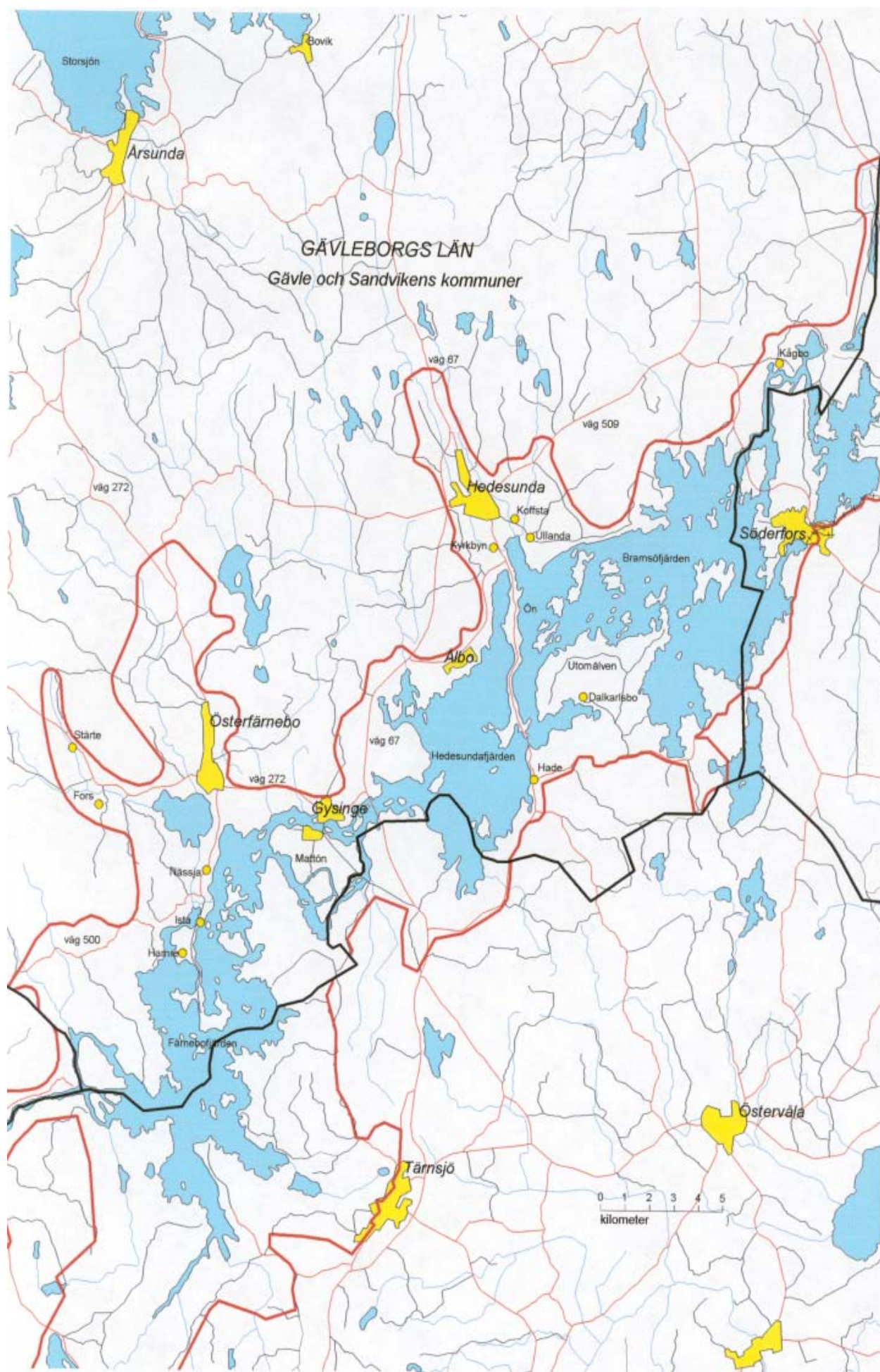
I det omväxlande odlingslandskapet i Hedesunda möts Dalälven av Enköpingsåsen. Flera av byarna har fornlämningar som markerar en kontinuitet från järnålder till nutid. Området är i sin helhet kulturhistoriskt intressant. Gravfälten är som regel väl bibehållna. Kyrkbyn, Ullanda, Koffsta och Ön har ett väl bevarat byggnadsbestånd. Hedesunda tätort uppstod kring sekelskiftet, som stationssamhälle i anslutning till Gävle - Sala Järnväg. Ön utgörs av en smal åsrygg i älven som sedan urminnes tider har använts som färdväg. Den är en av de mest betydelsefulla urgamla vägarna mellan Uppland och Gästrikland.

Odlingslandskapet i Utomälven har inslag av hag- och betesmarker. Åkerholmar och odlingsrösen ger ett ålderdomligt intryck. Vägen från Södra Färjesundet och vidare öster ut har i stort sett kvar sin karaktär som den gamla landsväg den varit mellan Gävle och Sala. Landskapet domineras av Hadesholms karolinska herrgård och Dalkarlsbo by. Byn har kvar sin 1700-talsprägel. Särskilt intressant är den bevarade helheten med byggnader, hagmarker, hägnader, stenmurar och vårdträd samt en smal, krokig och backig grusväg genom byn.

Längs en svagt markerad ås ligger Kågbo. Byn är ett bra exempel där karaktären av radby bevarats. Jordbruksmarkerna är väl hävdade.

Mycket avvikande från jordbruksbygderna är bruksmiljön kring Gysinge med herrgård, orangeri, värdshus och smedja samt ruiner från masugn och kvarn. På Mattön söder om bruket finns ett samhälle i småskalig träbebyggelse. I anslutning till bruket ligger åker-, ängs- och betesmarker. Gysinge utgör en centralpunkt i Nedre Dalälvsområdet med intressant bruksmiljö, värdshus, flottningsmuseum och övernattningsmöjligheter. Sydväst om Gysinge bruk ligger Färnebofjärdens nationalpark som invigdes under 1998. (Mer om nationalparken kan läsas i nästa del)

Kriterier för att avgränsa naturvärdena, d.v.s. Dalälvens vatten med anslutande vattenytor med höga naturvärden och lika högt värderade marker där för sinnena påtaglig kontakt finns med vattnet leder till ett nästan helt sammanhängande område bestående av ett stort antal karaktärsområden med varierande bredd från älven. Många av områdena är samrådsområden enligt 12 kap 6 § MB.

...Uppsala län...

Skogarna och älven har nyttjats för livets uppehälle allt från förhistorisk tid och fram till våra dagar. Spåren av mänsklig aktivitet från de allra äldsta tiderna är dock få. Ett undantag är de s.k. Rysskullarna i Västanaån, högt belägna järnåldersgravar i ett öppet älvrum. Nedre Dalälvens kulturmiljövärden i Uppsala län karaktäriseras i stället av järnbruken och dess efterföljare. De kulturvärden som finns är med andra ord direkt knutna till älven, den kraft och de andra nyttigheter älven bistått med. Detta gör att avgränsningen av 4:e kapitelområdet blir snäv.

I Skutskär, vid Dalälvens utlopp i havet, finns spår av en obruten industriell verksamhet från 1500-talets kvarnplatser till våra dagars omfattande massaproduktion. I mellantiden har funnits bl.a. en masugn i Harnäs, från 1600-talet, och en omfattande sågverksdrift i Skutskär. I dag minner bruksgatan i Harnäs liksom bevarade industribyggnader och bostadsbebyggelse, inte minst egnahemsbebyggelse från början av detta sekel, om dessa äldre tider. Den moderna massafabrik som numera är i full verksamhet i Skutskär påminner om det nära funktionella sambandet mellan Dalälven och industrins utvecklingen.

Industriell verksamhet etablerades tidigt på många platser längs älven. I Älvkarleö anlades t.ex. ett hammarverk som komplement till masugnen i Harnäs. På så vis tillkom Älvkarleö Bruk. Numera finns herrgården, ett klockhus och arbetarbostäder kvar från bruksepoken.

Även Söderfors bruk anlades på 1600-talet. Alltsedan dess har där funnits en betydelsefull järnindustri. Bruket är numera byggnadsminnesförklarat. Byggnadsminnet rymmer en komplett bruksmiljö med bl.a. ankarsmedja, smedsbostäder, herrgård, världshus, änkehus och en engelsk park.

Under början på 1900-talet inleddes en ny epok i Dalälvens industriella historia. Då påbörjades byggandet av Nedre Dalälvens kraftverk i Uppsala län; Älvkarleby, Lanforsen och Untra kraftverk. De byggnadsverk som tillkom då, maskinhallar, kontor och bostäder, är tidstypiska och har högt arkitektonisk värde.

Älvkarleby är en central plats i Nedre Dalälven. Förutom kraftverket präglas området av långvarig militär verksamhet och en tidigt etablerad turism. Naturskönheten, forsarna och laxfisket gav upphov till en turismnäring redan i slutet på 1800-talet då bl.a. Älvkarleby Turisthotell byggdes.

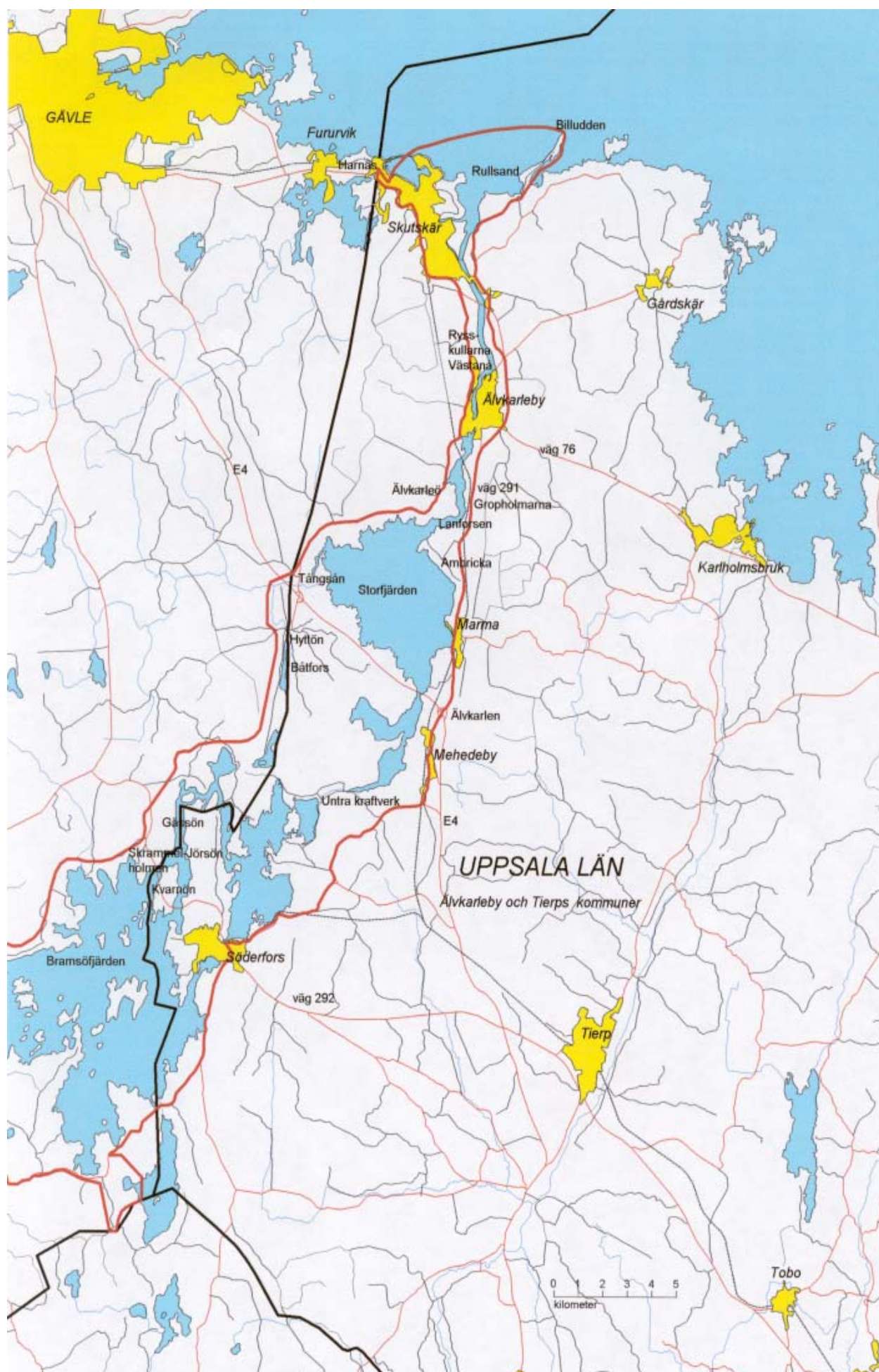
I Uppsala län är det mer skogarna och naturmiljön i övrigt, förutom älven själv, än det öppna kulturlandskapet som håller samman 3:e kapitelområdet. Det älvnära läget gör i sig de ofta ädelövrika och örtrika skogarna, med tydliga tecken på att här går "Limes Norrlandicus", värdefulla för turism och friluftsliv. Därutöver finns många områden som har andra värden för naturvärden, t. ex. (kvartär-)geologiska lämningar.

Ett av de märkligare spåren i naturlandskapet är Billudden, den nordligaste utlöparen av Uppsalaåsen som styrer Dalälvens lopp de sista milen, som sträcker sig tre km rakt ut i havet. Effekterna av landhöjningen är här påtaglig och vattnets bearbetning av åsen har gett upphov till såväl klapperstensfält och dynområden som utmärkta sandstränder, t.ex. i Rullsand.

Även vid Mehedeby, Marna, Ambricka och Gropholmarna finns tydliga spår av vattnets påverkan på Uppsalaåsen i form av strandvallar, sandfält och klappersten.

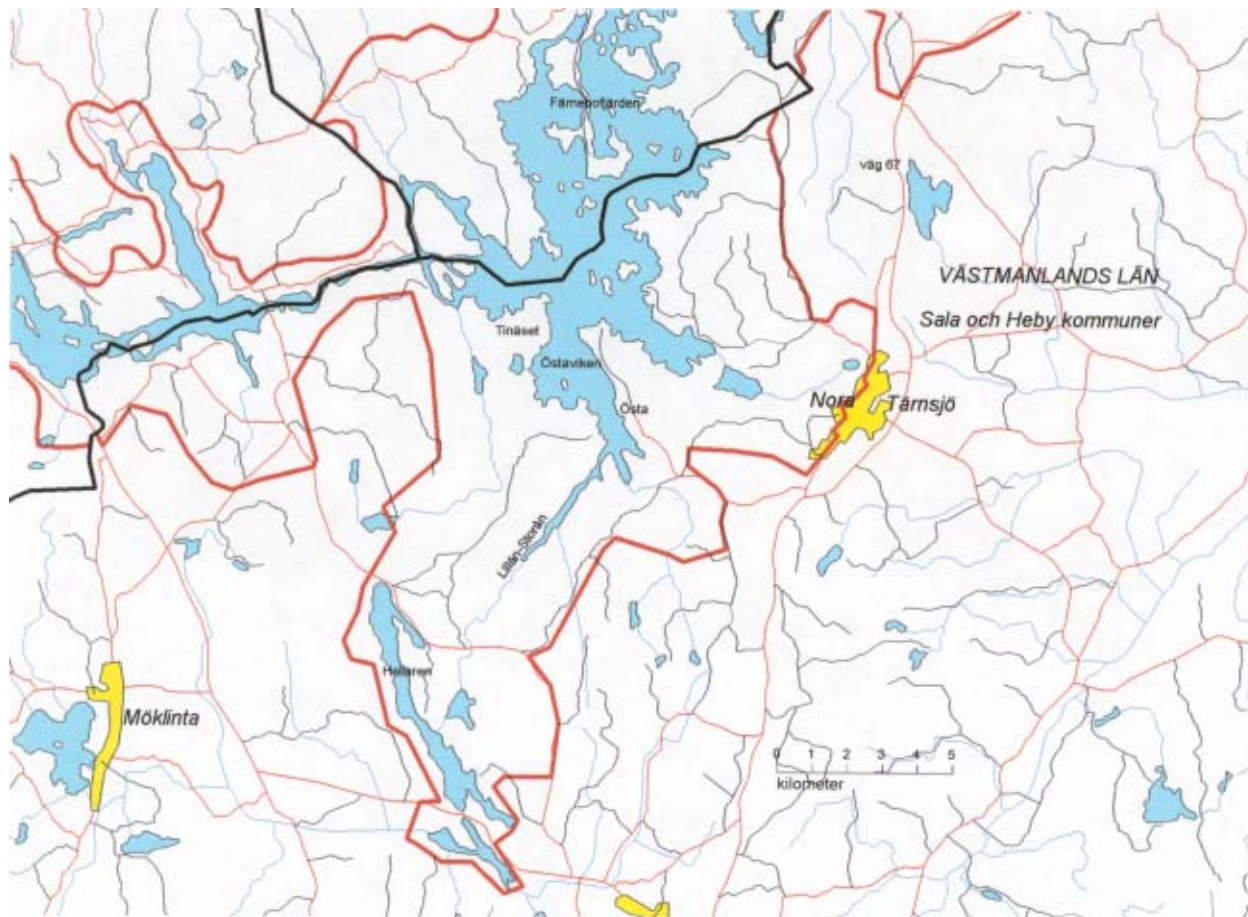
Det mest påtagliga naturvärdet står emellertid älven själv för genom alla dess forsar och den övärld älven skapat. Detta är uppenbart i Älvkarleby med det bitvis dramatiska landskapet. Förutom Kungsådran är älven dock torrlagd numera. I stället har en omfattande försöksverksamhet och produktion av fisk (lax) för utsättning etablerats och blivit en viktig del av områdets turistiska utbud.

Båtforsområdet, ett annat centralt forsområde i Nedre Dalälven har en helt annan karaktär. Detta vildmarkslika område med ett otal öar och mindre forspartier hyser en unik flora och fauna. Här har flera utrotningshotade arter funnit en fristad. Även förutsättningarna för ett strapatsrikt fritidsfiske är goda. Liknande miljöer finns även vid Jörsön-Skrammelholmen.

På några platser finns strandängar, älvängar med värdefull flora, t.ex. vid Hyttön-Tångsån, Gärson, Kvarnön och Jörsön. Trots sparsam förekomst utgör strandängarna viktiga inslag i den samlade bilden av Nedre Dalälven.

Billuddens formationer har unika naturvetenskapliga och pedagogiska värden, men är samtidigt en ur turistisk synpunkt viktig pusselbit i Nedre Dalälvsområdets helhetsvärde, då där finns alldeles utmärkta bad- och campingmöjligheter.

...och Västmanlands län...

Nedre Dalälvens strandpartier upptas i Västmanland av låglänta marker, till stor del sankt våtmarker. Landskapet är inte lika lättillgängligt som vissa bördiga bygder i Dalarna och Gästrikland, som ligger i sluttning och söderläge. Ett rikt växt- och djurliv har i stället relativt fredat kunnat utvecklas i de älvnära, låglänta och sankt markerna. Det är också grunden för etableringen av Färnebofjärdens Nationalpark och flera naturreservat och ett starkt motiv för riksintresset i län.

Förutom naturvärden finns det värden i kulturlandskapet och dess bebyggelse. Tidig industriell verksamhet med anknytning till järnframställning och agrara miljöer gestaltar sambanden kring älven.

Nedre Dalälven som helhet har stort intresse som besöksmål ur såväl historiskt och kulturhistoriskt perspektiv som från ett geologiskt.

Gränsen omfattar ett område som är värdefullt för turism och friluftsliv ur flera aspekter.

Den trakt, som på så sätt i dag väcker intresse för besökare och som behöver beskrivas ur ett helhetsperspektiv är väsentligt större än den, som rör själva strand- och vattenområdet kring Dalälven. Detta är särskilt tydligt i Västmanlands län. Det är därför viktigt att diskussionen förs även i ett vidare perspektiv än för det specifikt älvnära område, som omfattas av riksintresset.

Östa

Det är pedagogiskt och tydligt beträffande sammanhangen i odlingsbygderna och älvängslandskapet. En närzon till nationalparken tas om hand och olika intresseområden i naturhänseende sammanknyts till en helhet. Vandringsleden från Nora till Gysinge inbegrips. Befintlig äldre fritidsbebyggelse ingår i området såväl intill Östaviken som vid sjön Hallaren. Möjlighet finns därmed att ställa höga kvalitetskrav på eventuella förändringar.

Intill Östaviken och på Tinäset finns i skogarna rester efter gammal hantering av myrmalm, av kolarliv, annan skogsnäring som tjärframställning samt fåbodliv. Tinäset vid Färnebofjärdens södra strand präglades helt av fåboddraft. Det var särskilt otillgängligt beläget och därför utvecklades ett speciellt fåbods-system, där en by gick samman och flyttade sin boskap mellan tre gemensamt ägda fåboddar med vardera endast en stuga. Boskapen roddes över på försommaren. Korna fick beta i skogen medan ängsmarken skyddades av en ängsvaktare. Starrgräset på ängarna skördades och sparades till vintern och fraktades med båt eller över isen med häst och skrinna hem till byn.

Flera betydelsefulla vägstråk finns, som går i nord-sydlig riktning på åsryggarna och i det låglänta mellanliggande åkerlandskapet. En av tre gamla handelsvägar finns kvar i den slingrande gamla landsvägen mellan byarna uppe på den dramatiskt smala Möklintaåsen i Sala. Gravfält, romerska mynt och andra fynd markerar den som en gammal viktig led, kanske även pilgrimsled enligt sägen.

Gränsen går ofta i anslutning till dessa vägar. Även själva vägområdet ingår, där så är lämpligt. Skogsbilvägar kan vara entréer till området, t ex nordöst om Storån - Lillån. Det kan vara av värde för vägnas framtida bestånd och skötsel i nära anslutning till nationalparken att dessa och en närzon inkluderas i området. Andra vägar omges av det skyddsvärda odlingslandskapet, som i sin helhet innefattas i riksintresseområdet.

Skogen kring Nedre Dalälven var förutsättningen för etableringen av järnbruken, då det var lättare att ordna transporter för malmen än för virke och kol, som behövdes i mycket stora mängder. Malmen fördes från Dannemora till Gysinge och Söderfors, där det fanns stora skogrika områden och vattenkraft. Skogsmarken köptes så småningom upp av bruken och sedermera av skogsbolagen. Bönderna, mestadels självägande häromkring, ålades att förse bruken med kol och att även transportera det till bruken. Vissa bönder tjänstgjorde som sk förbönder.

Under en lång period var bönderna ålagda av kornan att förse Sala silvergruva med virke och kol. För att få vattenkraft till gruvan och hyttan företogs ett stort projekt att vända sjöarna Storsjöns och Hallarens avvattnings mot Mälaren i stället för till Dalälven. Längre fanns ett stort sjösystem, som bredde ut sig ovan fördämningarna, där nu är jordbruksbygd. När vattenkraften inte längre behövdes, vändes loppet tillbaka. Den effekt som det stora företaget gav, var bara 15 hk. Rester av de grävda kanalsystemen kan ses i landskapet.

Tinäset

UTVECKLINGSTENDENSER FÖR TURISM OCH FRILUFTSLIV

Helheten - bakgrunden

Människan har utifrån Nedre Dalälvens naturförutsättningar nyttjat landskapet och format ett kulturlandskap, som kontinuerligt förändras i takt med ekonomiska, tekniska och sociala villkor. Inför framtiden är det viktigt att ta tillvara de möjligheter som området erbjuder i form av miljöer, friluftsliv och rekreationsbehov, en avvägd utveckling av turismen samt för studier och forskning. Samtidigt kan området ge sällsynta och utrotningshotade djur, växter och hela biotoper skydd och tillfälle till fortsatt existens.

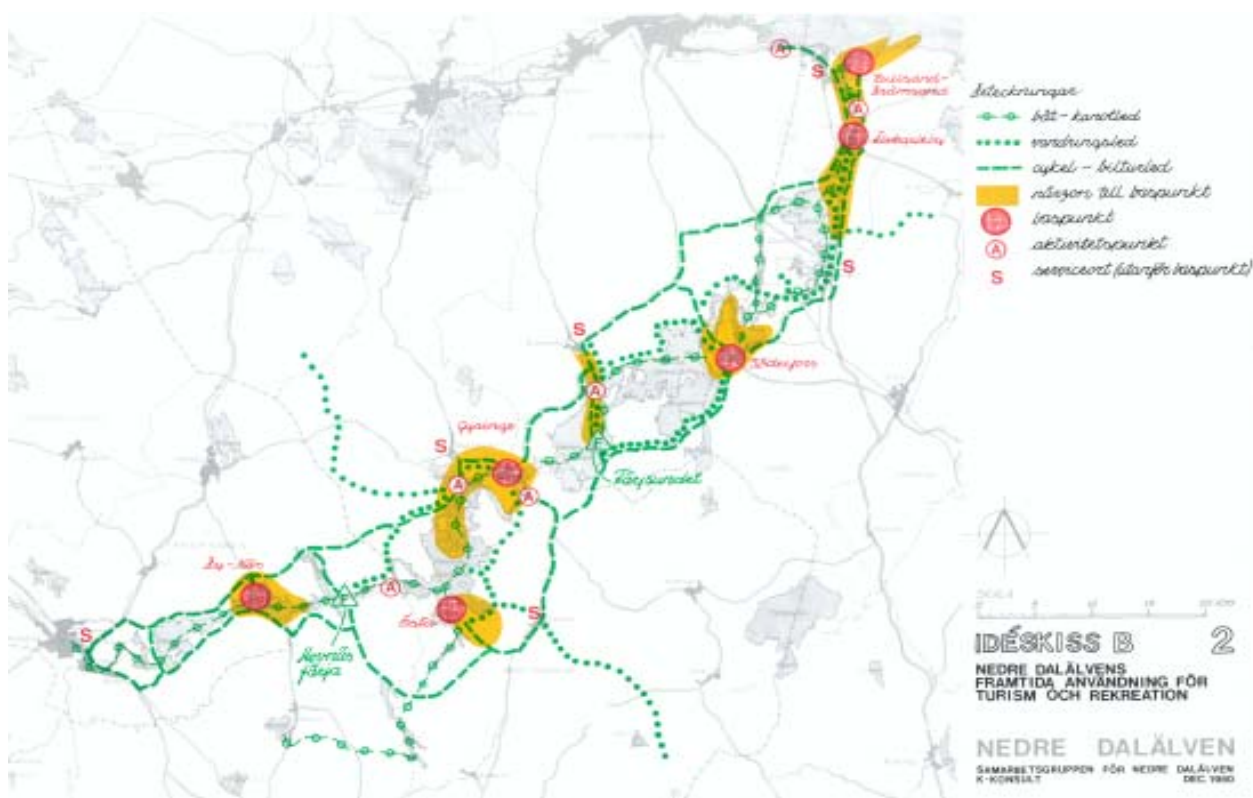
Turismens och friluftslivets behov är grundläggande vid överväganden om framtida användningen av mark- och vattentillgångar. Utveckling av turismen och friluftslivet ska dock ske så att områdets natur- och kulturvärden inte påtagligt skadas. Detta kan uppfattas som självklart då just natur- och kulturvärdena är grunden för Nedre Dalälvens attraktion.

Men friluftsliv och turism är inte samma sak - även om man talar om en turism med ekologiska, vildmarksmässiga eller andra liknande förtecken.

Friluftslivet gynnas genom att attraktiva områden ställs till förfogande och görs mer eller mindre tillgängliga genom olika åtgärder. Turismen är en näring som, förutom att bidra till upplevelser och aktiviteter av olika slag även ger en ekonomiskt sund avkastning.

NeDa - Nedre Dalälvens intresseförening

Både friluftslivet och turismen ska rymmas i Nedre Dalälven. Detta är emellertid inget nytt. Turismens och friluftslivets förutsättningar och utvecklingsmöjligheter har studerats tidigare. Bl.a. genomförde berörda kommuner en gemensam studie 1980, Nedre Dalälven, Gemensam planering för ett primärt rekreationsområde. I den kartlades Nedre Dalälvens förutsättningar och möjligheter. Studien låg sedan till grund för strategier och åtgärdsförslag. En del förslag har genomförts av NeDa, kommuner och länsstyrelser. Flera naturreservat har bildats. Information, aktiviteter och logi har anordnats på strategiska platser och värdefulla kulturmiljöer har vårdats. Detta har givit t.ex. Laxön i Älvkarleby, Söderfors, Gysinge, Östa och Näs Bruk centrala funktioner i Nedre Dalälven. En effekt härav är att området blivit tillgängligare för rörligt friluftsliv och attraktivare för turismen. Antalet gästnätter fördubblades under senaste 10-års perioden.

Erfarenheter

Turismnäringen bedriver med god framgång marknadsföring av Nedre Dalälvsområdet i Sverige och i flera andra europeiska länder. Detta har resulterat i att många långväga turister besöker området. Den service- och övernattningskapacitet som finns i området bedöms av NeDa, kunna klara en betydande ökning av besöksantalet. Ett problem är dock att turistströmmen är koncentrerad till sommarmånaderna. Insatser behövs således för att locka besökare även under övriga årstider. Genom att satsa mer på affärsturism skulle områdets kapacitet kunna utnyttjas effektivare.

Nedre Dalälvsområdet har sedan år 1987 haft en kraftig ökning av antalet besökare, även under de perioder då motsvarande utveckling i övriga landet varit negativ. I det älvnära området var antalet kommersiella gästnätter ca 270.000 år 1994 och det totala besöksantalet ca 1,4 miljoner, exklusive genomfartsresenärer. Näringen har stor betydelse för sysselsättningen i området; ca 350 personer arbetar med turismen, varav ca 270 på helårsbasis. En stor del av turismen baseras på fritidsfisket och

många bedömer Nedre Dalälven som det mest kompletta och attraktiva fiskeområdet i landet. Antalet fiskedagar i NeDa-området var år 1994 närmare 90.000, varav en tredjedel hänförs till Älvkarleby. Ökningen sedan år 1987 var nästan 80%. Besökande turister står för ca hälften av fiskedagarna och områdets egen befolkning för resten (Källa: NeDa). "NeDa-området" omfattar utöver det samlade riksintresseområdets kommuner även Hedemora, Sätters och Hofors kommuner. NeDa-intresseförenings verksamhet är dock koncentrerad till det älvnära området.

De viktiga värdena för turism och friluftsliv kan kort och utan rangordning sammanfattas med följande ledord:

Vildmarksbetonade naturområden

Besökanpassade naturområden

Fiske

Kulturella evenemang

Tilltalande landskapsbild

Bad

Kanoting och annat båtliv

Skid- och skridskoåkning

Vandring i kultur och naturmiljöer

Möjlighet till avskildhet och tystnad

Rika biotoper för fältstudier

God kapacitet vad gäller såväl naturens förutsättningar som kommersiella anläggningar

Vattenkraftverk och andra anläggningar med industrihistoriskt värde

Det är dessa värden som hittills tagits till vara i Nedre Dalälven och det är med stor sannolikhet dessa värden som kommer att utvecklas också i framtiden.

Turism och friluftsliv i framtiden

Turismens och det rörliga friluftslivets intressen ska särskilt beaktas då planerade exploateringsföretag bedöms eller vid andra ingrepp i miljön längs Nedre Dalälven. Turismnäringens utveckling i ett natur- och kulturområde kan dock lätt bli motsättningsfull, eftersom värdet för turismen finns i de samlade natur- och kulturvärdena och turismen samtidigt i sig erfordrar viss exploatering, t.ex. i form av serviceanläggningar och angoringsvägar, som kan skada värdena.

Enligt hushållningsbestämmelserna i 4 kap MB ska kortsiktiga intressen inte ges företräde på bekostnad av de långsiktiga intressena. Långsiktighet handlar här om hänsyn till kommande generationer, utan någon bestämd tidshorisont. En långsiktig hushållning med naturresurserna är emellertid en förutsättning för att turismnäringen i älvområdet ska kunna blomstra i ett långsiktigt perspektiv, eftersom turismen så markant är baserad på natur- och kulturupplevelser.

Inför den exploatering som behövs för turismutvecklingen måste således stor försiktighet och framsynthet råda. Anläggningar ska lokaliseras så att värdena inte skadas och de ska anpassas väl till platsens förutsättningar. Detta innebär att tillkommande *större* exploateringar bör hamna utanför det avgränsade kärnområdet eller i anslutning till befintliga anläggningar och att besökare kanaliseras därifrån in i området. Särskilt höga krav ska ställas på en lämplig och hänsynsfull lokalisering samt på en väl anpassad utformning. *Den självklara ambitionen bör vara att varje tillkommande byggnad, anläggning eller annan förändring ska kunna uppfattas som en kvalitetshöjande åtgärd för hela området.* Skötsel och underhåll av byggnader och anläggningar bör också utföras varsamt så att karaktärsdrag beaktas och miljömässiga och kulturhistoriska värden tas till vara. Det är också viktigt att varje kommun beaktar helhetens betydelse, dvs att förändringar inom ett delområde kan påverka det samlade värdet i hela Nedre Dalälvsområdet. Preciserade rekommendationer och bestämmelser kommer att behöva redovisas i den kommunala fysiska planeringen, i översiktsplaner, områdesbestämmelser eller detaljplaner.

På gång - exempel från väst till öst

Inom berörda kommuner, inom NeDa och i andra sammanhang diskuteras konkreta åtgärder för att utveckla turismen och lägga till rätta för friluftslivet i Nedre Dalälven - åtgärder som rätt utformade oftast ligger i linje med syftet med ”4 kap området”. I Avesta finns t ex tankar på att utveckla Gamla Byn och Koppardalens industriområde för turismen och Angerängsån för det rörliga friluftslivet.

En del av den attraktiva miljön i Koppardalen mellan Dalälven och Avesta centrum

Avesta med Gamla Byn

Slagghus i Koppardalen byggs om till arbetsplatser och utbildning

Färnebofjärdens nationalpark innebär i sig en kraftfull åtgärd av betydelse för hela Nedre Dalälven. Den kommer med all sannolikhet att föra med sig en lång rad följetableringar som stärker områdets attraktion. T.ex. utvecklas Östa ytterligare som en entré till nationalparken med informationskontor, nya leder, utsiktstorn m.m. En annan följd av nationalparken är Nordmyraprojektet som innebär en restaurering av såväl lador som ängar och vandringsleder.

Väg 272 som passerar Nedre Dalälvsområdet genom bl.a. Gysinge och Österfärnebo utsågs under kulturhuvudstadsåret till turistvägen "Alla tiders väg" vilket torde innebära att fler turister kommer att ta denna väg in i landet och finna det naturligt att övernatta i området. Ett ökat tryck som nog innebär behov av turistiska följetableringar.

För Hedesunda centralort har Gävle kommun utarbetat förslag till områdesplan (översiktsplan) som visar ortens utvecklingsmöjligheter, bl.a. kan campingplatsen kompletteras med campingstugor. På Ön och i det öppna odlingslandskapet i Utomälven är kraven på anpassning av nytilkommande bebyggelse mycket stora och restriktivitet med bygglov bör gälla.

Stugby i Östa

I Krokiga smedjan i Gysinge säljs konsthantverk

Odlingslandskapet lämpar sig väl till vandrings- och cykelleder med attraktioner som gravfält, vägen i sig på åsen över Ön och Södra Färjesundet. Området är lämpligt att ingå i en turistled.

Gysinge bruk är en centralpunkt i Nedre Dalälvsområdet. Befintlig bebyggelse lämpar sig för besöksnäringen. Småbåtsverksamhet bör kunna utvecklas nedströms bruket. Öster om bruket finns byggnader som borde kunna tas till vara för övernattnings i olika former. Eventuell lokalisering av nya byggnader utanför kärnområdet måste dock studeras noga för att smälta in i omgivningarna.

Området kring Österfärnebo har central betydelse för rekreatiönsändamål och är lämpligt för turistleder. Byarna i områdets västra del är dock känsliga för avvikande nyetableringar. Som sevärdheter kan nämnas kyrkan, Koversta, Hamre gravfält och områdets byar i väster.

Bärrek by och Kågby by är fina gamla byar med olika karaktär - i skogen och vid vatten. Turisters övernattningsbehov bör helst tillfredsställas i befintliga oanvända hus, men några få små anpassade kompletteringsbyggnader bör också kunna infogas i miljön.

Koversta by

Andra platser med en utvecklingspotential är:

- Matjas i Ålbo - besöksgård i en väl bevarad by där olika stadier i odlingslandskapets utveckling kan studeras.
- Östveda - ligger vackert i älvlandskapet med sevärt gravfält. Gästrikeleden går genom byn. Platsen är en lämplig attraktion vid turistled.
- Hadeholm - herrgård, runsten och gravfält är lämpliga attraktioner efter en turistled.

Söderfors

I Älvkarleby och Söderfors har utvecklingen av turism och friluftsliv gått hand i hand med ett säkerställande och en upprustning av områdets värdefulla natur- och kulturmiljöer. Det innebär att det även för framtiden finns såväl attraktiva miljöer som en god kunskapsgrund för en vidareutveckling av turismen och friluftslivet. Säkerställandet av värdefulla miljöer fortgår. I framtiden kan dock turismen komma att ställa ökade krav på ett tillrättläggande av förhållanden såväl i som utanför tätorternas närområden, t.ex. i form av iordningställda vandringsleder, båtplatser och kanotleder. Detta bör dock göras med försiktighet så att inte unika värden skadas.

Södra Sundet

Hadeholm

En annan strävan under senare år har varit att ta vara på den strida ström av människor som dagligen passerar Nedre Dalälven på Europaväg 4 (6-7000 fordon per dygn). Några konkreta åtgärder har dock inte vidtagits ännu. Potentialen för en mottagningsplats för turister vid E4:s passage vid Dalälven är dock så stor att denna diskussion säkerligen kommer att fortsätta. Åtgärder som kan komma ifråga är främst uppsättning av informationstavlor, anläggande av rastplatser och stigar, siktröjningar m.m.

Hotell Älvkarlen vid E4:an

Generellt för hela Nedre Dalälvsområdet gäller att det på många ställen är lämpligt att anlägga mindre allmänna båtbygggor för att öka tillgängligheten även för turister med såväl egna båtar som hyrbåtar. Även siktröjning mot vattnet är angelägna på många platser där vägen går nära stranden liksom röjning utefter cykel- och vandringsleder som gör det möjligt att ta sig ned till vattnet för bad, raster m.m. Röjningarna får utföras med stor hänsyn till förekommande naturvärden.

PLANERINGSBEHOV

Regionala planeringsinsatser

Planeringsunderlag och beskrivningar väcker ofta frågor om regionala planeringsinsatser. Det finns många typer av förutsättningar som inte låter sig fångas eller beskrivas i termer av riksintressen och avgränsningar enligt miljöbalken. Frågor som rör kollektivtrafik och områdets tillgänglighet för andra än de som färdas med bil, täckningsgrad för mobiltelefoni, bredband och andra möjligheter att tekniskt arbeta på distans är svåra att hantera utan en regional planering som sträcker sig över kommun- och länsgränser. Behovet påpekas endast men framöver bör man söka former för detta för att utveckla och bevara området.

Kommunernas översiktsplanering

Då de första översiktsplanerna togs fram blev det klart att de särskilda hushållningsbestämmelserna i 4 kap MB var svårtolkade, delvis för att de innehåller undantag. Många kommuner har heller inte hanterat de samlade riksintressena och en del har t.o.m. avstått från att redovisa dem. Förhållandet är detsamma i hela landet. Otydligheten i lagtexten har också inneburit oro i många kommuner. Man har sett bestämmelserna som ”en död hand” som lagts över stora områden, i stället för att se möjligheterna. Även länsstyrelserna har haft problem, bl.a. för att merparten av planeringsunderlaget varit sektorsinriktat. Det är mot den bakgrunden länsstyrelserna vid Nedre Dalälven bedömt det som viktigt att gemensamt beskriva de samlade värdena och de tänkbara anspråken som finns i hela älvmrådet. En intensifierad dialog över de sektoriella, administrativa och geografiska gränserna är också helt nödvändig i kommande utvecklingsplanering och inte minst i det kommunala översiktsplanearbetet.

I översiktsplanen ska kommunen redovisa hur man - efter överenskommelse med staten - avser att ta tillvara riksintressena. Översiktsplanerna ska också ge kommunen en vägledning och handlingsberedskap i olika planerings- och besluts-situationer. Kommunerna måste därvid vara medvetna om att enskilda arbetsföretag i en kommun kan påverka ett helt riksintresseområde, d.v.s. även de delar som inte ligger i omedelbar anslutning till

t.ex. en tänkt exploatering. Ett vidgat samrådsförfarande mellan länsstyrelserna är därför nödvändigt i alla planeringsfrågor som påverkar det samlade riksintresset Nedre Dalälven. Ett sådant ansvar ligger i länsstyrelsernas samordningsuppdrag.

Nyckelfrågor i översiktsplanearbetet

Översiktsplanen kan inledningsvis, och som en bas för fortsatta överväganden, bidra till att synliggöra kopplingen mellan 1§ (skyddsparagrafen), 2§ (turismen och friluftslivet) och 6§ (vattenkraft och vattenreglering) i 4 kap MB genom att på karta ange att alla tre paragraferna gäller för Nedre Dalälvsområdet. Avgränsningen enligt 2§ och 6§ sammanfaller emellertid inte. 6§ är främst ett skydd för älvsträckan och 2§ är ett skydd för turismens och friluftslivets intressen d.v.s. ett något vidare område. För bägge områdena gäller dock 1§.

Exempel på mer konkreta frågor som är angelägna att behandla i översiktsplaner - kommuntäckande eller fördjupningar - som berör Nedre Dalälven har tagits upp i det föregående men kan sammanfattas på följande sätt:

- ☐ Vilken sorts turism respektive friluftsliv är rimligt att utveckla i Nedre Dalälven?
- ☐ Var kan turismen respektive friluftslivet utvecklas och vilka områden bör undvikas?
- ☐ Hur ser de kortsiktiga och långsiktiga anspråken ut?
- ☐ Finns områden där turismen och friluftslivet står i konflikt?
- ☐ Var finns de värdefullaste natur- och kulturlandskapen?
- ☐ Vilka åtgärder behövs för att vidmakthålla/utveckla naturen och kulturen?
- ☐ Vilka åtgärder och geografiska områden ska prioriteras om resurser blir tillgängliga?

Även andra åtgärder kan bli aktuella i Nedre Dalälven, d.v.s. sådana åtgärder som inte primärt ska stärka turismen och friluftslivet. Det kan gälla t.ex. vägbyggnader, tåktar, kraftledningar, master, försvarsanläggningar, utvinning av värdefulla ämnen m.m. Även här är den grundläggande förutsättningen att områdets natur- och kulturvärden inte får skadas påtagligt och att de närmare förutsättningarna bör klargöras i den kommunala översiktsplaneringen. En behandling i översiktsplanen gör det också möjligt att väga in eventuella expansionsbehov i befintliga tätorter (boende och lokalt näringsliv) som ju inte omfattas av bestämmelserna i 4 kap MB.

Ett projekt som aktualiserats under senare tid är Dala Kanal. Det är av en så ingripande art och omfattning att det är svårt att se att projektet skulle kunna genomföras utan att områdets natur- och kulturvärden skadas påtagligt. Projektet har inte heller stöd i gällande kommunala översiktsplaner.

Även vid mindre spektakulära projekt än omfattande kanalbyggen är det angeläget att så långt möjligt klargöra vad som kan medföra påtaglig skada på områdets värden och vad som kan komma att hämma turismens och friluftslivets utveckling. Nedanstående frågor kan vara ett hjälpmedel då påverkan av olika ingrepp ska identifieras och vägningar mellan olika intressen göras:

- ☐ Bidrar företaget till en hållbar och långsiktig samhällsutveckling (socialt, ekonomiskt och miljömässigt)?
- ☐ Innebär det påtaglig skada på definierade värden?
- ☐ Finns goda alternativ?
- ☐ Kan/bör företaget anpassas eller modifieras?
- ☐ Innebär företaget ett led i normal tätortsutveckling?
- ☐ Gynnas det lokala näringslivet?
- ☐ Vem vinner?
- ☐ Vem förlorar?
- ☐ Hur påverkas helheten i Nedre Dalälvsområdet?
- ☐ Påverkas angränsande kommuner och län?
- ☐ Finns behov av ett kommun- och/eller länsövergripande samarbete?

Hedesundavävarnas hus på Ön ritat av Ralph Erskine är ett nytt inslag i bebyggelsemönstret

Vidmakthållande och utveckling av Nedre Dalälvens natur- och kulturvärden är inte enbart beroende av att nya anläggningar mm tillkommer på ett varsamt och anpassat sätt. Även skötseln av områdets jordbruksmarker och skogar har stor betydelse. För de områden, som inte omfattas av naturreservat eller andra motsvarande avtal, kan skötsel av jord och skog som anpassas till områdets natur- och kulturvärden innebära lägre ekonomisk avkastning för berörda markägare - en ekonomisk uppoffring som i regel kräver kompensation. Det är därför angeläget att de offentliga medel som underhand kan lösgöras för vård, skötsel och säkerställande, bl.a. via EU:s strukturfonder, kan kanaliseras till Nedre Dalälven. Återigen bör de kommunala översiktsplanerna kunna bli vägledande för var olika insatser bör sättas in.

Med tanke på de många skiftande värdena inom riksintresset Nedre Dalälven och de många aktörerna, vars agerande påverkar området, är det angeläget att samverka över läns- och kommungränser i arbetet med översiktsplaner. Denna samverkan skulle ges ytterligare tyngd om den också kunde resultera i gemensamt åtgärdsprogram.

Inom ramen för en sådan utvecklad planerings-samverkan borde turismens och friluftslivets ställning och behov på ett tydligt sätt kunna sättas i relation till andra markanvändningsintressens behov, t e x skogsbrukets och jordbrukets. Vidare borde tillgängligheten, d v s behovet av vägar, vandrings- och cykelleder, angöringsplatser, kollektivtrafik m m kunna utvecklas och preciseras.

Uthållighet

Begrepp som ”långsiktigt uthållig” bör hanteras med respekt men samtidigt granskas kritiskt. Ur historisk synpunkt är Nedre Dalälven ett ”ungt” område som nyligen har bildats. Ur andra synpunkter finns känsliga synpunkter som måste beskrivas och hanteras för att bevara mångfald och ge området uthållighet på lång sikt. Det bästa sättet att verka långsiktigt uthålligt är kanske att ständigt hålla diskussionen levande.

Uthållig skoglig inriktningsplanering

Skogsbruket i området är av avgörande betydelse för karaktären och uthålligheten. Det gäller även områden utanför det avgränsade kap 4-området. Informationsåtgärder och andra verksamheter bör genomföras för att diskutera och förbättra dessa frågor. Ett exempel är granplantering av ett område nära älven vid Forsbo i Sala kommun.

Nya planerings- och stödformer

Sveriges medlemskap i EU har inneburit delvis nya förutsättningar för samhällsplaneringen, för arbetet med säkerställande av värdefulla natur- och kulturmiljöer och för lokalt utvecklingsarbete.

I samhällsplaneringen betonas allt tydligare ett sektorsövergripande synsätt och att arbete över administrativa gränser bör stimuleras. Detta speglas bl.a. i det europeiska arbetet med European Spatial Development Perspectives (ESDP), d.v.s. en regional utvecklingsplanering som utgår från såväl ekonomiska som fysiska och sociala förutsättningar. Möjligheten att på regional och lokal nivå starta transnationella planeringsprojekt inom ramen för gemenskapsinitiativet INTERREG speglar EU:s gränsöverskridande ambitioner.

På en mer konkret nivå ges stöd för lokalt utvecklingsarbete och säkerställande av värdefulla natur- och kulturområden inom ramen för t.ex. programmen Leader, Terra och Life.

Även i dessa sammanhang är väl genomarbetade kommunala översiktsplaner en bra bas för de genomförandeåtgärder som kan möjliggöras genom medfinansiering från EU.

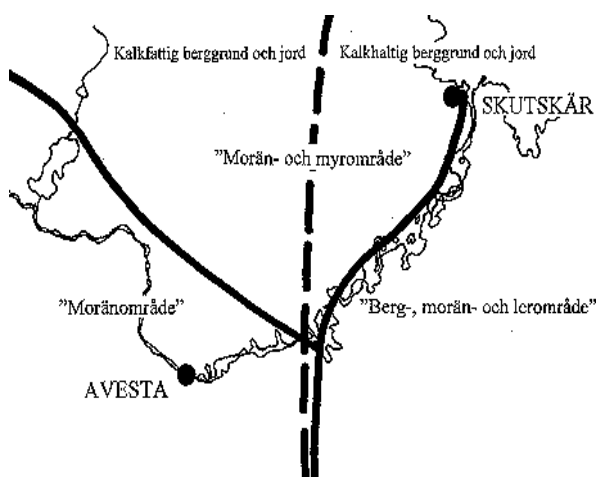

Ista Öns stränder är attraktiva för friluftslivet

GRUNDDRAGEN I LANDSKAPET

Landskapet

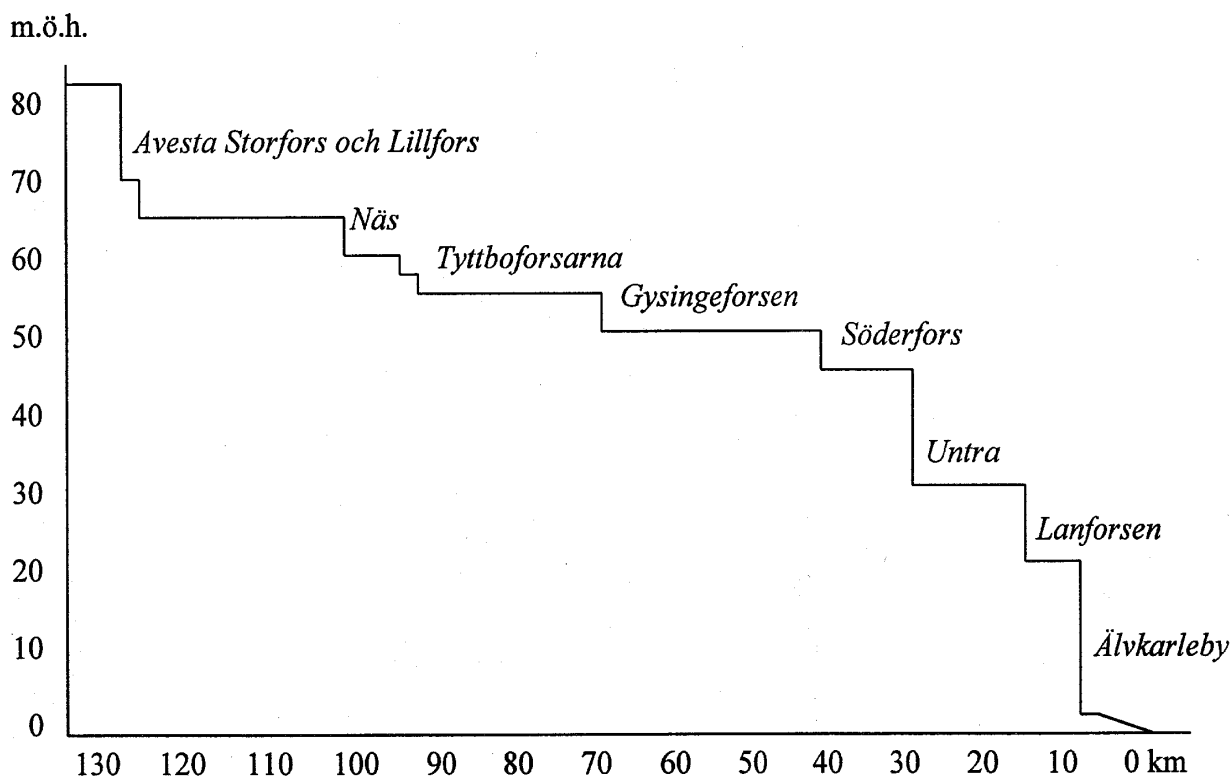
Det är många faktorer som sammantagna har bidragit till att Nedre Dalälven är riksintressant. I kommande avsnitt visas i en snabb exposé de viktigaste natur- och kulturgivna förhållandena som ligger till grund för det samlade värdet i Nedre Dalälven.

Älven

Dalälven är drygt 500 km lång och den sydligaste av de svenska storälvarna som mynnar i Östersjön. Älvens två huvudgrenar, Österdalälven och Västerdalälven, rinner upp nära norsk-svenska gränsen och förenas till en storälv vid Djurås nordväst om Borlänge. Uppströms Avesta följer älven, likt de andra älvarna, en gammal väl uteroderad dalgång som letar sig ner genom landskapet i huvudsaklig riktning från nordväst till sydost. Älven passerar några sjöar, där Siljan är den största, men kanaliseras därefter åter till älvfåran.

Vid Avesta börjar det ca 120 km långa Nedre Dalälvsområdet och älvens karaktär förändras väsentligt. Vattenmassorna väller ut över det flacka landskapet och bildar breda fjärdar med lugna vikar och sjöar eller hela sjösystem, omväxlande med partier där vattenflödet finförgrenas i arkipelager och trängs ihop i smala passager med skummande forsar. Emellanåt samlas vattnet ihop i korta älv-rännor. De mäktiga fallsträckorna är utbyggda med kraftverk.

Medelvattenföringen är vid mynningen i Skutskär ca 380 m³/sek, men variationerna är stora såväl över året som mellan olika år. Extrema torrår kan det genomsnittliga flödet vara under 100 m³/sek, medan ett regnigt år kan ge över 1000 m³/sek. Vattenflödet har betydelse från flera olika synpunkter, bl. a. påverkar det transporten av ämnen i älven.

Älven som bytte riktning

När inlandsisen drog sig tillbaka var landet kraftigt nedtryckt av den tunga isen och stora delar kom att ligga under vatten. Hela Nedre Dalälvsområdet låg under "den högsta kustlinjen". Allt sedan dess har landet sakta rest sig ur havet. Isavsmältningen skedde i stort sett från söder. Vid Avesta låg israndlinjen för omkring 10 000 år sedan och det tog ca 200 år innan den nått till Dalälvens nuvarande mynning i Gävlebukten. Inlandsisen och dess smältvatten lämnade efter sig ett omformat landskap, där Dalälvens gamla föristida fåra, som mynnat i Mälaren, nu blockerades av Badelundaåsens isälvsavlagringar.

Då landet höjde sig ur havet och det nya landskapet utmejslades uppstod en ny älvriktning vid åsen invid nuvarande Avesta, där älven flödar

mot nordost och slutligen rakt mot norr till mynningen i Gävlebukten. Det är denna "nya" sträckning om ca 12 mil som kallas Nedre Dalälven och dess unika karaktär är starkt beroende av förändringen som skedde för ca 7000 år sedan och händelseförloppet därefter. Nedre Dalälven är således en ung älv. Till skillnad från andra storälvar i landet har den inte eroderat ut en dalgång.

I hela Nedre Dalälvsområdet reser sig fortfarande landet efter inlandsisens tryck. Vid Dalälvens mynning är landhöjningen störst, ca 60-70 cm per hundra år, vilket medför en ständigt förändring av kustlinjen och naturens villkor för allt levande. Landhöjningens effekter kan tydligt avläsas på anläggningar invid stränderna, t ex bryggor och båthus, och på strandzonens vegetation som består av annars ovanliga pionjärarter.

Dalälvens avrinningsområde är ca 29 000 km² stort och täcker bl.a. ca 85 % av Dalarnas län. Inom hela avrinningsområdet bor det ca 250 000 människor fördelade på ett 20-tal kommuner och fem län. Även en bit av Norge hör till avrinningsområdet. Merparten av avrinningsområdet är skogbevuxet med i huvudsak barrskog, men ca 25 % av marken är öppen. Jordbruksmarken finns företrädesvis i nära anslutning till älvdalen, där jordarterna och lokalklimatet ger gynnsamma odlingsbetingelser. Utmed de sista milen före mynningen finns numera mest fragment av öppna odlings- och betesmarker kvar.

Ön, Hedesunda

Älvriktningar och högsta kustlinjen

Berggrunden

Nedre Dalälvens speciella karaktär beror på att den rinner över en flack, utjämnad berggrundsytta, det s.k. subkambriska peneplanet som är mer än 600 miljoner år gammalt. Den jämna ytan har slipats fram genom långvarig erosion i ett ursprungligen mer kuperat landskap. Strax före älvböjen i Avesta och övergången till peneplanet har älven följt en förkastningsbrant, vilken sedan tvärt viker av söderut.

Berggrunden vid Nedre Dalälven består huvudsakligen av urgraniter, yngre graniter och pegmatit, men inslag av gabbro, diorit, amfibolit, diabas, gnejs, grönsten, leptiter och vulkaniska bergarter finns också. Till skillnad mot norrlandsälvarnas berggrund är kalkhalten hög vid Nedre Dalälven, i synnerhet nära kusten. Detta återspeglas i den rika floran.

Hela kuststräckan vid Östersjön är av extra stort geologiskt intresse genom sin tydliga karaktär av landhöjningsstrand.

Jordarterna

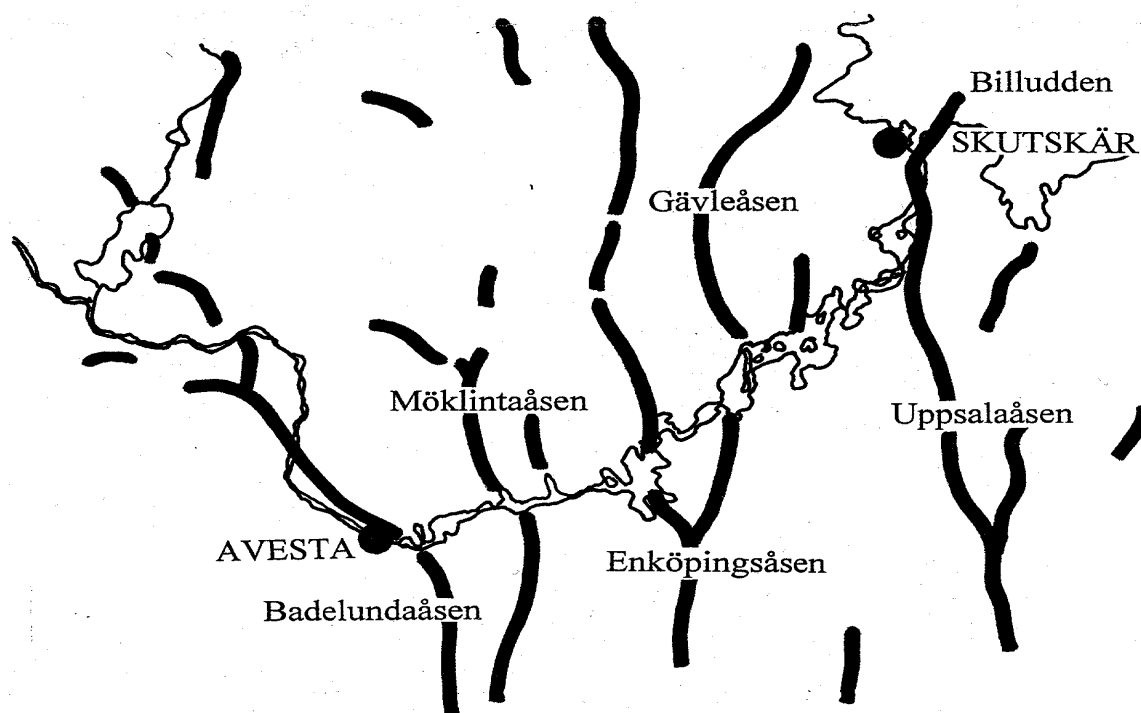
Jordartsförhållandena i älvmrådet kännetecknas av uppbyggande och eroderande processer, som ständigt pågår p.g.a. vattnets rörelser. Strandlinjer och bottenpografi förändras därmed kontinuerligt inom vissa delar av älvräckan. Svåmlera och älvsand finns sedimenterade i älvens låglänta delta- och levéebildningar, medan morän täcker en stor del av berggrundsytan i älvens omgivningar, ofta i ett endast några meter tjockt lager. Moränen är mestadels blockrik och kraftigt svallad. Delar av sediment- och moränområdena är täckta av torvmark och ett stort antal av älvmrådets myrar, kärr och mossar är geovetenskapligt riksintressanta, liksom strandvallar, klapper m.m. Isälvsavlagringar i form av kraftfulla åsar med blåsar löper i nord-sydlig huvudriktning genom området.

Bland riksintressen för naturvården förekommer områden med "lösa avlagringar", t.ex. i Billudden, Ambricka och Kungsgårdsholmarna.

Rullsand vid Dalälvens mynning

Den långsträckt halvön Billudden kännetecknas av finslipade stentorg och klappervallar, där det finare materialet spolats ur, samt stora flygsand-områden. Stora mängder sand och grovmo har transporterats av älven till havet, vilket på en jordartskarta över havsbotten tydligt kan urskiljas som ett långt streck i älvens förlängning.

Förutom Badelundaåsen, som tvingade älven att söka ett nytt lopp, ligger Möklintaåsen, Enköpingsåsen och Gävleåsen tvärs över älven som långsmala öar, bitvis avbrutna av vattenflödet. Närmare mynningen ansluter Dalälven till Uppsalaåsen och följer den parallellt till Älvkarleby, där de korsar varandra två gånger. Åsen bildar Upplands nordligaste spets på Billudden och fortsätter sedan långt ut i Bottenhavet under vattenytan.

Den levande naturmiljön

Älven vid limes norrlandicus

Dalälven har blivit en symbol för den biologiska norrlandsgränsen, *limes norrlandicus*, trots att det bara är dess nedre lopp som någorlunda sammanfaller med den. *Limes norrlandicus* är en klimatisk, topografisk, växt- och djurgeografisk skiljelinje - eller snarare övergångszon - mellan norra barrskogsregionen och mellaneuropeiska lövskogsregionen. Termen präglades i början av 1900-talet. Den topografiska olikheten mellan södra Svealands lågland och höjderna i Bergslagen och södra Norrland motsvarar olikheterna i flora och fauna, men just inom övergångszonen vid älven överlappar många växt- och djurarters utbredningsområden varandra. Här förenas nordliga och sydliga biotoper till en sällan skådad biologisk mångfald.

Kulturellt visar *limes norrlandicus* ungefär hur långt norrut som de medeltida städerna var lokaliserade samt hur långt söderut som det under senare tid har funnits fäbodar.

Förutom ek har även andra ädellövträd sin nordgräns här t.ex. ask.

Ångsull vid Åsbyån

Kungsgårdsholmarna

Fjärdar, myrar och andra våtmarker

I det mycket flacka moränlandskapet bildar älven vidsträckta fjärdar. Hedesundafjärden är en av dessa. Vattenytan är höjd med ca 60 cm. När Dalälven rinner in i Hedesundafjärden bildas ett av älvens bäst utvecklade deltan. Fjärden är känd för sitt goda fiske. Djup- och strömningsförhållanden är gynnsamma för fiskproduktionen. Fjärden korsas av den smala långsträckt Ön, en avgrening av Enköpingsåsen.

Ön med omgivande stränder har goda förutsättningar för friluftsliv med bl a bad och camping. Det dominerande läget i fjärden är av stor betydelse för landskapsbilden. Den örika, omväxlande skärgårdsnaturen är värdefull för sjöfågel, fiskgjuse och andra fågelarter. På vissa av öarna är skogen av urskogskaraktär. Förutsättningarna för friluftsliv med inriktning på studier av flora och fauna är mycket goda.

Området kring Nedre Dalälven är berikat med olika typer av våtmark. Bland dessa kan nämnas myrmarker, översvåmningsbetingade älvängar, myrkomplex med olika strukturer och vidsträckta strandkärr.

På ett flertal ställen öppnar sig skogen och ger idylliska platser med natursköna utblickar över vattnet. Fäbodfjärden

Jordbärsmuren

Laggaboån avvattnar Fängsjön och rinner ut i Färnebofjärden. Laggaboån omges av Laggarbomyran som är uppbyggd av översvåmningsbetingade strandkärr.

Nationalpark och naturreservat

I september 1998 invigdes Färnebofjärdens nationalpark. Detta är den mest vildmarksartade delen av Nedre Dalälven med rikt djurliv och vackert landskap. Det är ett välkänt område för naturstudier, kanoting och fritidsfiske. Det karaktäriseras av vidsträckta fjärdar med en arkipelag av öar, skilda från varandra av forssträckor. De tre landskapselementen öppet vatten, älväng och skog kan särskiljas. Utmärkande är ett mosaiklandskap av myrar, mossar, kärr, älvängar, vassar, sumpskogar, skogsklädda öar och uddar. Skogen är ofta av urskogskaraktär. Djurlivet är rikt med älg och rådjur. Hackspettar, ugglor och fiskgjuse har osedvanligt stora populationer. Fors-arna är omtyckta fiskeplatser.

Besök på Kungsgårdsholmarna

Mattön, Åsbyån vid Åsbyvallen

Bredforsen - det yngsta naturreservatet

Livet i älven

Nedre Dalälven har med sina varierande naturförutsättningar ett av landets mest artrika fiskbestånd med ett 30-tal arter. Harr, sik, gädda, abborre, gös, id, braxen, sarv, mört, sutare, ruda, karp, ål, lake och även asp förekommer i vilda bestånd uppströms Älvkarleby. Harr och öring fiskas främst i forsområdena uppströms Älvkarleby. Regnbågslax och öring odlas i bl.a. Näs och sätts ut i älven. I fjärdarna fiskas bl.a. gädda, gös och abborre. De fiskar i Dalälven som emellertid är mest kända hos den breda allmänheten är lax och havsöring, som utgör eftertraktade sportfiskefångster i Älvkarleby. Havsöringen finns i betydligt rikare bestånd än laxen. Efter de senaste vattenregleringarna kan laxen inte längre vandra fritt i älven, från havet når den bara upp till Älvkarleby.

Fiskets historia

Fiskets historia kan följas tillbaka till 1100-talet, men troligen lockades redan de nomadiserande människorna långt innan dess till det skärgårdslandskap som föregick älvlandskapet. Trots den goda tillgången på fisk uppstod tidigt konkurrens om fångstmöjligheterna. På 1400-talet utfärdade

Riksstyrelsen de första fiskeföreskrifterna i landet. Fisket har sedan ända in i våra dagar reglerats på olika sätt och haft stor betydelse för försörjningen.

Gustav Wasa beslutade 1528 i landets första fiskestadga, att de anläggningar som byggts i Kungsådran i Älvkarleby för att fånga lax och som stoppade dess vidare vandring i älven, ”Kronans fasta fiskebyggnader”, skulle få vara kvar. Först 1840, då befolkningen uppströms Älvkarleby länge protesterat ihärdigt, beslöt Karl XIV Johan att dammarna skulle rivs.

Då vattenkraftverken byggdes i Dalälven förstördes mycket av fiskens naturliga lek- och reproduktionsområden och laxens vandringsstråk. Kraftbolagen är enligt vattenlagen från 1918 skyldiga att sörja för att fiskbestånden tryggas i samband med och efter byggnation och anläggning i vatten. Trots fiskevårdande insatser gick fisket tillbaka kraftigt och omkring 1950 fångades endast 2-3 ton lax och havsöring per år i Älvkarleby. Därefter intensifierades såväl forskning som odling och fler anläggningar togs i bruk, tills fisket häromåret uppgick till 25-30 ton. Hälften av detta fångades av sportfiskare.

Turisthotellet i Älvkarleby

Fisket idag

Fritidsfisket har en mycket betydelsefull roll i Nedre Dalälven. Fisket är ett sätt att koppla av och få stimulans, spänning och naturupplevelser. Nedre Dalälven ingår i ”Top 10 Fishing”, en sammanslutning av de tio främsta fiskeområdena för att gemensamt marknadsföra svenskt sportfiske och natur i Europa.

Idag hindras åter fiskarna att passera Älvkarleby. De som vandrar högst upp i Kungsådran fångas in av avelsstationen för sortering. På grund av sjukdomssituationen sätter man heller inte längre ut lax och havsöring uppströms Älvkarleby.

Den vilda laxen är åter på tillbakagång. Det har gått så långt att hela stammens fortsatta existens är hotad. Idag är högst 5% av laxen i Nedre Dalälven vild. Det nu allvarligaste problemet är att laxen är mycket hårt drabbad av sjukdomen M 74.

Laxen har gjort området vida känt, men är inte den stora fångstarten, i stället är det havsöringen som fångas mest. Det fångas ca 40 havsöringar på en lax. Även gädda och gös fångas här.

Uppströms Älvkarleby har Nedre Dalälven med sina varierade naturförutsättningar ett av landets mest artrika fiskbestånd. Harr, gädda, abborre, gös, id, braxen, sarv och även asp förekommer i vilda bestånd. Även regnbågslax och öring sätts ut i älven.

I Älvkarleby finns ett fiskemuseum.

Omedelbart utanför Dalälvens mynning ligger ett område som är av riksintresse för yrkesfisket. Där är fritidsfiske förbjudet.

Mattön vid Sevedskvarn

I Dalälven bedrivs omfattande fiskevård. Bilden visar en märkt öring

Skogen, ängarna och hagarna

De årligen översvämmade stränderna innehåller näringsrika fínsediment, som ger gynnsamma växtbetingelser för många vattenhärdiga lövträdsarter, som t.ex asp, ask, alm, lönn, klibbal, hassel och ek. Innan vattenkraftverken byggdes fanns vid älven ännu större områden med lövvegetation, i ängar och hagar. Jätteekar karakteriserade det ålderdomliga kulturlandskapet, som sedan till stora delar dränktes i vattenmagasinen. Idag är många lövdominerade öar och strandnära marker undantagna från rationellt skogsbruk genom naturreservat m.m. Det faktum att dessa marker är svårtillgängliga innebär också skydd mot avverkning. På moränmarkerna ovanför strandzonen växer framförallt gran och tall, men även lind. Längre bort dominerar barrskogen.

Nedre Dalälvsområdet är kulturpåverkat sedan flera hundra år tillbaka. Även i de delar, som har en urskogsliknande succession och som vi idag betraktar som vildmark, har det ofta bedrivits ett mycket hårt skogsbruk tidigare. Under 1600- och 1700-talen var stora områden helt skoglösa till följd av de intensiva avverkningarna som gjordes för att mätta gruvorna och bruken med ved och träkol. Först vid mitten av 1800-talet började bruken satsa på skötsel av skogsmarkerna. I Nedre Dalälvsområdet finns ett flertal museer och andra besöksanläggningar med skogsinriktning.

Flora och fågelfauna

Floran och fågelfaunan har i Nedre Dalälven ett mycket stort värde. När det gäller floran är de värdefulla områdena ofta knutna till stränder, ängar och hagmarker i anslutning till lövskogsbiotop. Rikedomen på döda träd och våtmarker innebär ett högt entomologiskt värde, vilket ger förutsättningar för intressanta fågelbiotoper.

De skogar som är mycket intressanta ur naturvårdssynpunkt är de som förblivit opåverkade av skogsbruk eller de med ett rikt inslag av lövträd, främst ädellövträd.

Sumpviol - Dalälvsviol

Vitryggig hackspett. Symbolart för fågelfaunan runt Färnebofjärden

Eken

”Den stolta eken, kunskapens och gudarnas träd” har länge varit ett karaktärsträd i Nedre Dalälvsområdet. Idag finner vi de enstaka jätteekarna som mäktiga, gamla och ensamma solitärer. Sammanhängande ekskogar blir allt färre och mindre i hela landet. Endast några få promille av Sveriges produktiva skogsareal är bevuxen med ädellövskog. Öppna, ljusa haglandskap växer snabbt igen på grund av utebliven hävd eller igenplantering, ofta med mörk och tät gran. Detta sker trots att vi vet att omkring 550 insektsarter är beroende av ekskogen (ekoxe), liksom mängder av växter (lundviva, strävlost, skogskorn, ärtvicker och gularv), hålbbyggande djur och fåglar.

Det öppna ängs- och haglandskapet som tidigare fanns längs Dalälven återstår som små fragment efter vattenkraftsutbyggnaden och förändringarna i jordbruket.

Ekar på Storön

I bruksmiljöerna finns ofta gammal lövvegetation i mer eller mindre hävdade ängs- och hagmarker samt i parkerna. Här växer mäktiga ädellövträd, som alm, ask, ek, lind och lönn, men det förekommer också bestånd av lärk. Parkerna är mycket viktiga för helhetsupplevelsen av bruken. Deras historik, framtida gestaltning och skötsel borde ägnas stor uppmärksamhet idag, eftersom det förfall som nu pågår i flera parker annars kommer att få förödande konsekvenser för lång tid framöver.

Människans förhållande till landskapet

Från stenålderns jägarsamhällen till bofast jordbruksbefolkning

För 6000 år sedan, under den s.k. Littorinatiden, var Nedre Dalälven en del av en grund och flikig havsvik. Utefter havsvikens stränder var klimatet varmt och behagligt och det fanns goda förutsättningar för jakt och fiske. Fornfynd, bl a i form av en stor mängd trindyxor, visar att här levde människor, som sannolikt bytte boplatser säsongvis för att utnyttja de bästa jakt- och fiskemöjligheterna.

När landet så småningom höjde sig var det intill åsarna, som de bästa möjligheterna till boplatser uppstod. Det var lätt att livnära sig vid älven. Åsar och uddar var också välvalda platser ur försvarssynpunkt och där var lättast att ta sig över älven. Flera av dagens vägar har således urgamla anor.

Successivt fick området en bofast jordbrukande befolkning någon gång under bronsålder eller tidig järnålder, dvs fram till omkring år 500 e. Kr. Åsslutningarna var torra och lättbearbetade för odling. Gamla fornborgar vittnar om platser, dit man drog sig tillbaka i extrema orostider. Exempel finns i Hedesunda och vid Västanbyn i Älvkarleby. Jakten och fisket har spelat en viktig roll vid sidan om jord- och skogsbruket.

Från järnålder till bergsmanskultur

Järnet är en röd tråd i traktens historia. Invandringen tog fart under yngre järnåldern, då möjlighet fanns att kombinera jordbruk med järnutvinning. Järnslag och jordbruksfynd visar samband med Mälardalens kulturbygder och med södra Östersjön.

Från och med vikingatid och medeltid, dvs ca 1000-talet, finner man runstenar med kristna symboler. Den första kristna kyrkan byggdes omkring år 1200 i Österfärnebo. Därefter byggdes inom kort kyrkor i Hedesunda, Älvkarleby och By. Vid sidan om de självägande bönderna var på denna tid kyrkan den största markägaren med stora innehav även kring Nedre Dalälven.

Redan på 1100-talet omnämns Älvkarleby ”för sitt goda fiske, som var av stort intresse för både kung och kyrka.”

Mot slutet av medeltiden blev bergsmansbruket betydande i Folkarebygden, den västra delen av Nedre Dalälvsområdet. Fram till 1800-talet var det tidvis mer betydande än jordbruket. I 3 socknar fanns det 40 hyttor. Nästan alla vattendrag var utbyggda. I södra delen av Folkärna fanns de mest renodlade bergsmansbyarna och där fanns också malmfyndigheter. Bergsmansbruket innebar ursprungligen en mycket kooperativ ordning, där bergsmännen, som var jordbrukare större delen av året, ägde och nyttjade lika andelar i en hytta och hammare.

På bl.a. Tinäset finns också rester efter gammal hantering av myrmalm, av kolarliv och annan skogsnäring som tjärframställning.

Förutom byarna, som representerar den agrara kulturen och bergsmanskulturen, finns en gles bebyggelse med herrgårdsliknande bondgårdar och bergsmansgårdar som följer vattendrag och åsar. Gårdarna ligger på höjder eller på steniga partier och vänder sig ofta mot älvstranden. Strandområdena mot Dalälven var utmarker till socknarna i det öppnare jordbrukslandskapet. I de stora flacka älvpartierna, där fjärdarnas översvämningar årligen gödslade öar och stränder, utvecklades en omfattande fäboddrift. Tinäset vid Färnebofjärdens södra strand är exempel på detta. Dit roddes korna på våren. En by samsades om tre fäbodar med vardera en gemensamt ägd stuga och en ängsvaktare såg till att ängsgräset fredades för djuren. Fäbodriften under senare sekler har haft sin sydgräns vid Nedre Dalälven.

Kopia av slogbod vid Östa. Slogboden var den enklaste övernattningsmöjligheten under fäbodväsendets tid och är så även här

Från järnbruk till storskalig industri

Det var älven, som närde med fiske och försåg med vattenkraft. Mängder av människor var selsatta vid älven. Under stormaktstiden på 1600-talet anlades de stora bruken Gysinge, Söderfors och Älvkarleö vid Dalälvens stränder från Dalarna till Uppland, där det fanns god tillgång på skog och vattenkraft. De flesta skulle förse kronan med nödvändigt material. Malmen togs från Danne-mora. Järnet bearbetades i hyttor och hamrar, som dåande spred hetta, sot och rök. Kolet fraktades över älven i pråmar eller över isen vintertid.

I och med bruken kom en helt ny bebyggelse på tidigare obebyggda platser i skogslandskapet. De var strikt hierarkiskt uppbyggda med bruksgata och smedlängor ordnade med utgångspunkt från herrgården. Ägostrukturen ändrades genom att hemman och andelar i hyttor köptes upp av bruken. Brukspatroner kom att härska över de tidigare självägande bönderna. En kamp om skogen började, där bönder ålades att leverera träkol m.m. till bruken. Kronan reglerade hur skatteböndernas

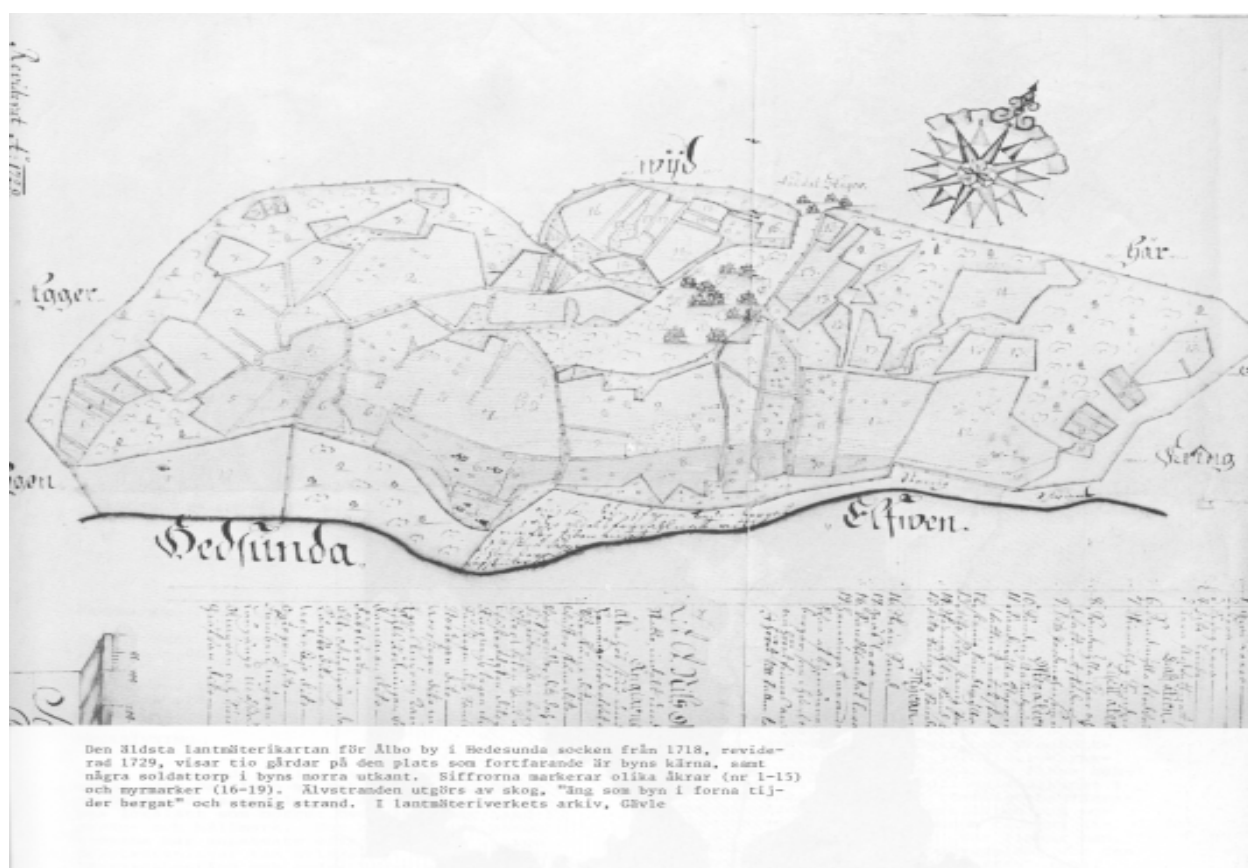
Gysinge Bruk

skog skulle användas. Nora och Möklinta byar levererade träkol till Sala, medan bönderna i Hedesunda skulle förse Söderfors med träkol. När bolagen ökat sina skogsinnehav gick kolet från Nora till Söderfors. Tyngdpunkten försköts.

Strukturomvandlingen inom järnhanteringen på 1800-talet innebar att bergsmansbruket upphörde och att de mindre bruken lades ner. Mellan 1880 och 1920 lades Hyttön, Harnäs, Älvkarleö och Gysinge ned. Alla hade köpts upp av Stora Kopparbergs Bergslags AB. All verksamhet koncentrerades nu till Söderfors.

I Skutskär vid Dalälvens mynning byggdes ett av världens största sågverk, som senare omvandlades till cellulosaindustri. Den dominerar nu trakten påtagligt genom sin volym, påverkan på landskapet och som luftförorenare. Det bruksliknande samhället Skutskär, liksom Harnäs bruksmiljö i närheten, ligger i skymundan av den storskaliga industrianläggningen.

Ur Riksantikvarieämbetets skrift från 1979 "Med Dalälven från Avesta till havet"

Laga skifte

Laga skiftet vid 1800-talets mitt innebar en stor omvälvning i landskapet. Under en lång tidsperiod flyttades gårdar ut från byarna. De kvarvarande gårdarna kom att bibehålla de ålderdomligaste dragen, men byarna splittrades. Skiftet genomfördes dock inte överallt. Fortfarande finns ett flertal byar, som har kvar sin karaktär av rad- eller klungbyar.

Flottningen

Under närmare 100 år utnyttjades Dalälvens vattenkraft till effektiv transport av timmer, d.v.s. flottning. Skogarna i avrinningsområdet gav stora mängder virke och massaved. Flottningen stod i konflikt med vissa naturvårdsintressen. Många sjöar flottningsreglerades, dvs vårfloden dämades upp i sjöarna som sedan tappades under sommarens flottnings säsong. Det blev också ett mekaniskt slitage på stränder och strandvegetation, barkavlossning påverkade vattenkvaliteten och rensningar och uträtningar i älvsfåran förstörde reproduktionsplatser för fisk. På många håll anlades också ledarlar av sten eller trä, som koncentrerade vattenflödet så att dess djup och hastighet blev lagom. Flera flottningsrännor byggdes för att underlätta transporten förbi svårforcerade älvsavsnitt. Den 13 km långa rännan från Hålldammen till Skutskär invigdes samma dag som Suezkanalen den 17 nov. 1869. På 1890-talet byggdes rännan från Hyttön till Bomhus sågverk och på 1930-talet byggdes en ränna från norra delen av Marna läger till Karlholms bruk. Sammanlagt fanns det drygt 3500 km allmänna flottleder i Dalälvens vattensystem. 1952 flottades 30 miljoner stockar på Dalälven.

När kraftverken byggdes i fallen uppstod konflikter om vattenföringen. Kraftbolagen ansåg att för mycket vatten spilldes för att hålla igång flottningen. Flottningen hade dock stora fördelar som dagens transporter på väg saknar, t.ex förorenade den inte luften. 1971 upphörde flottningen helt i Dalälven, men rester av flottningsrännorna kan ännu ses i landskapet.

I Gysinge finns ett flottningsmuseum.

Vattenkraftsutbyggnaden

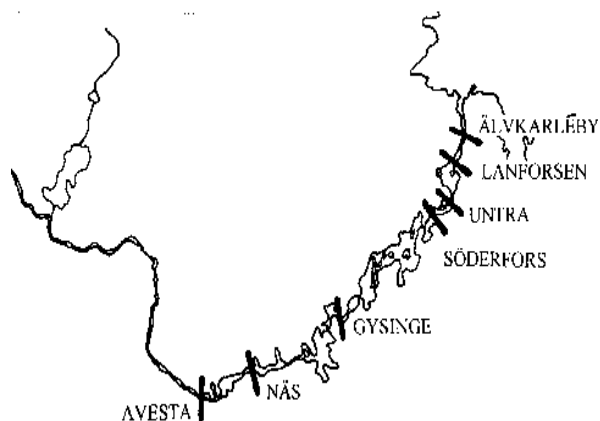
Vattenkraftsexploateringen har betytt mest för hur älvlandskapet ser ut idag. Flera hundra år innan dagens moderna kraftverk uppfördes fanns ett stort antal kvarnar och sågar i älven och på 1600-talet byggdes stensatta invallningar och dammar i syfte att styra och reglera vattnet. Därefter har allt mer avancerade byggnadsföretag genomförts. När Älvkarlebyfallen först byggdes ut var syftet att elektrifiera statsbanorna.

Lämningar från utnyttjande av vattenkraften, som energikälla är vanliga i Dalälvsområdet. Lämningar av stensatt vattenränna som ledde vattnet till kvarnen på Gysinge Bruk.

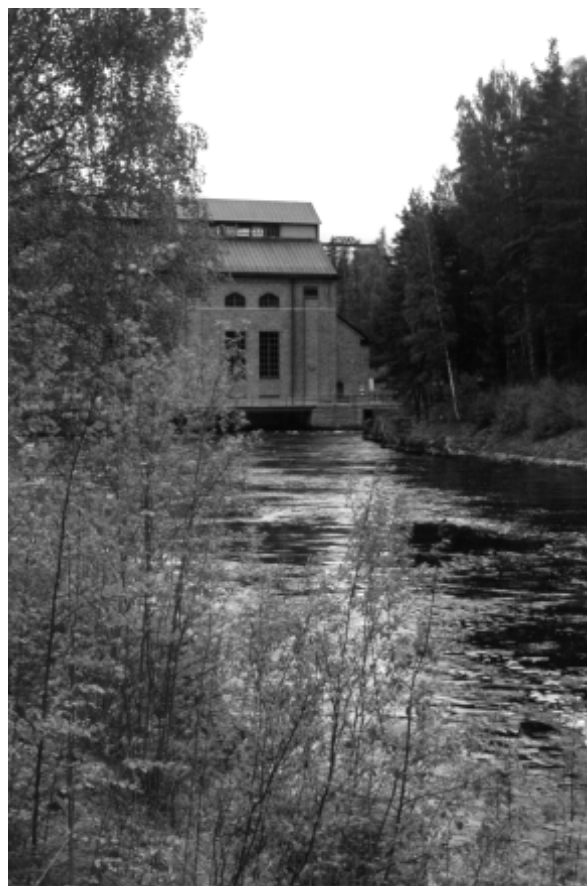
De äldsta vattenkraftverken - Näs, Gysinge och Avesta Lillfors - som byggdes omkring sekelskiftet, innebar förhållandevis begränsade ingrepp i älven, medan senare uppförda anläggningar Söderfors, Untran, Lanforsen och Älvkarleby - dominerar miljön mer. Nya samhällen, som i viss mån påminner om bruken, byggdes intill vattenkraftverken.

Idag är en stor del av området utmed Nedre Dalälven påverkat av regleringar, inte bara älvloppet, biflödena och de angränsande sjöarna, utan även öar och stora markarealer. Regleringsdammarnas utsträckning skiljer sig helt ifrån den tidigare oreglerade älvens. Låglänta, älvnära ängar, hagar och lövskogar, som förr översvämmades en gång om året, står nu konstant under vatten medan forssar och fall ligger torra. Fiskens vandringsvägar har täppts till av dammanläggningarna. Även människans möjligheter till nyttjande har påverkats.

Dalälven har 27 kraftverk som sammanlagt producerar över 4000 GWh/år, vilket är ca 8% av landets vattenkraftproduktion. Älvkarleby och Trängslet är de största kraftverken i Dalälven.

Kraftverken har förändrat förutsättningarna för allt biologiskt liv i älvområdet.

För gestaltningen av kraftverken anlätades kända arkitekter och landskapsarkitekter, som förenade byggnadsverken till imponerande storskaliga anläggningar.

Förutom kraftverken och det reglerade vattnet innebär kraftledningarna markanta inslag i landskapsbilden.

Idag har många fått en ny syn på vattenkraften. Naturskyddsföreningen godkänner numera t.ex. all energi från vattenkraftverk byggda före 1995 som Bra Miljöval. Miljömärkningen motiveras av att skadan redan är skedd, driften av kraftverken innebär inget stort miljöhot och att man bör dra nytta av investeringarna som gjorts.

Dalälven vid Marma

Älvkarleby kraftstation

Järnvägs- och vägutbyggnaden

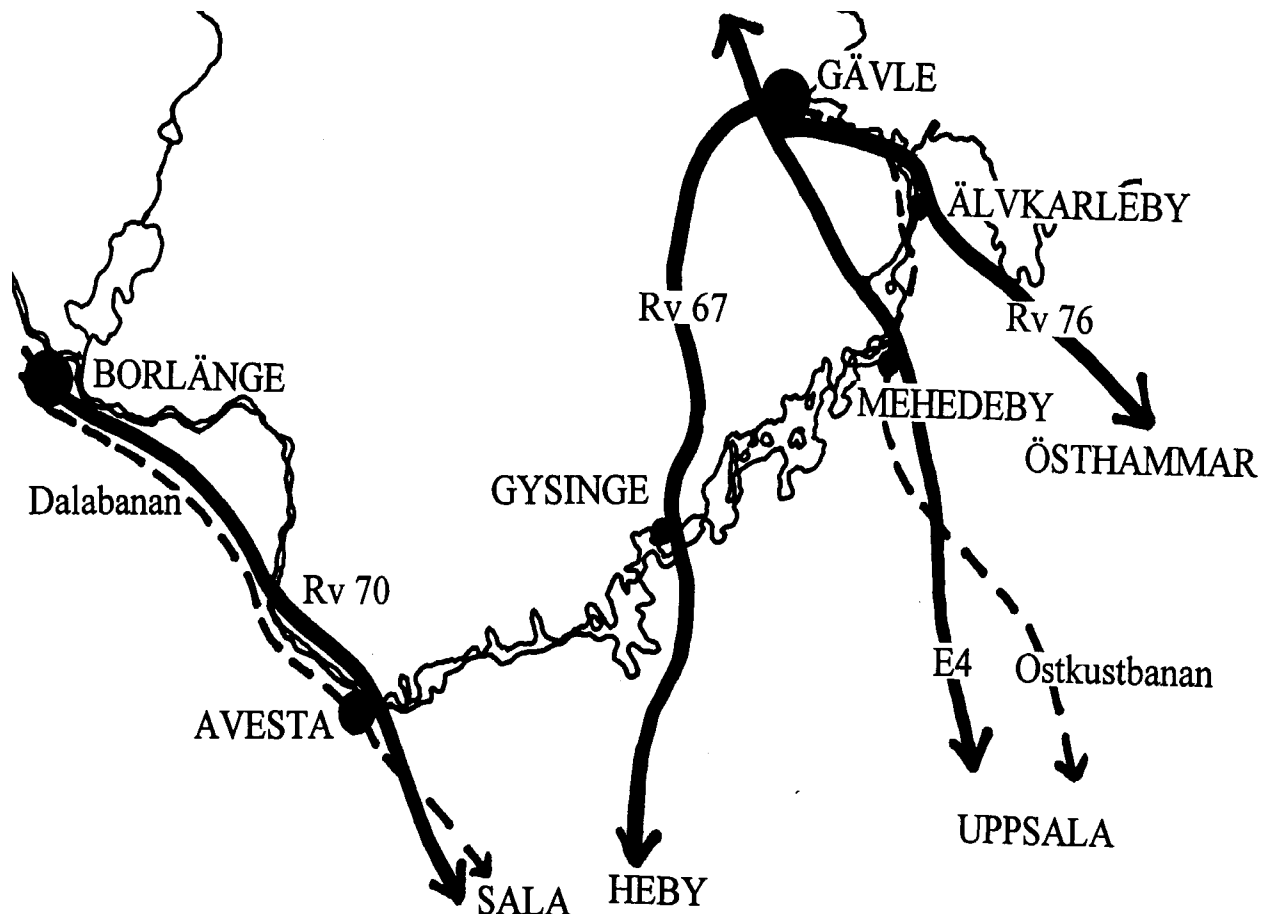
De stora järnvägsutbyggnaderna skedde vid slutet av 1800-talet. Järnvägarna fick stor betydelse för industrialiseringen av landet genom att stora mängder virke och malm plötsligt med lätthet kunde transporteras långa sträckor. Detta kom även att påverka Nedre Dalälvsområdet. Uppsala-Gävle järnväg, dvs en del av nuvarande Ostkustbanan, anlades t.ex. år 1874 på privat initiativ. En ny typ av samhällen anlades. Krylbo byggdes i skärningen mellan norra stambanan och banan Gävle-Norberg. På sträckan Gävle-Uppsala utvecklades byarna Marma och Mehedeby till järnvägs-samhällen. I Tärnsjö och Hedesunda skedde samma utveckling vid Sala-Gysinge-Gävle järnväg, som nu är nedlagd. Även Söderfors försågs med ett spår från Ostkustbanan, men även det är nedlagt.

Idag görs stora satsningar för att utveckla järnvägarna och tågtrafiken. Utbyggnad pågår av Ostkustbanan till dubbelspår och snabbtågsan-

Med regionalt tågstopp blir Marma och andra gamla stationssamhällen attraktiva bostadsorter även för dagens tågpendlare

passning. I de gamla stationssamhällena Mehedeby, Marma, Älvkarleö och Skutskär planeras återigen för stopp av regionaltåg. Dalabanan snabbtågsanpassas och får tågstopp i Heby.

Bron som byggdes för gamla E4 speglar sig i Dalälven

Många av vägarna i Nedre Dalälvsområdet har en mycket lång historia och de följer landskapets former väl. Dagens stora kommunikationsanläggningar byggs med andra krav på geometrisk standard, framkomlighet och trafiksäkerhet. Det innebär oftast att nya strukturer och barriärer uppkommer i landskapet.

Nedre Dalälvsområdet genomkorsas av riksvägarna 70 (delsträcka Sala-Avesta), 67 (Heby-Hedesunda) och 76 (Älvkarleby-Gävle) samt av europaväg 4 (Uppsala-Gävle). Samtliga har nyligen, eller ska inom kort, standardförbättras. E4 har motorvägsstandard på en ny bro över älven. ”Tidernas väg”, väg 272 och riksväg 83 (Uppsala-Ljusdal), som utpekades som turistväg under kulturhuvudstadsåret, passerar Dalälven vid Gysinge. Ingen större väg ligger längs med älven, däremot finns det gott om mindre vägar.

Carl XIII:s bro vid Älvkarleby

1990-talets E4-bro

LAGTEXTER SOM BERÖR NEDRE DALÄLVSOMRÅDET

4 kap. MB, Miljöbalken (1998:808):

1 § De områden som anges i 2-7 §§ är, med hänsyn till de natur- och kulturvärden som finns i områdena, i sin helhet av riksintresse. Exploateringsföretag och andra ingrepp i miljön får komma till stånd i dessa områden endast om hinder inte möter enligt 2-7 §§ och om det kan ske på ett sätt som inte påtagligt skadar områdenas natur- och kulturvärden.

Bestämmelserna i första stycket och 2-6 §§ utgör inte hinder för utvecklingen av befintliga tätorter eller av det lokala näringslivet eller för utförandet av anläggningar som behövs för totalförsvaret. Om det finns särskilda skäl utgör bestämmelserna inte heller hinder för anläggningar för utvinning av sådana fyndigheter av ämnen eller mineral som avses i 3 kap. 7 § andra stycket.

2 § Inom följande områden skall turismens och friluftslivets, främst det rörliga friluftslivets, intressen särskilt beaktas vid bedömningen av tillåtligheten av exploateringsföretag eller andra ingrepp i miljön:

...

Området utmed Dalälven från Avesta till Skutskär

...

6 § Vattenkraftverk samt vattenreglering eller vattenöverledning för kraftändamål får inte utföras i nationalälvarna Torneälven, Kalixälven, Piteälven och Vindelälven med tillhörande vattenområden, källflöden och biflöden samt i följande vattenområden med tillhörande käll- och biflöden:

I Dalälven Västerdalälven uppströms Hummelforsen och Österdalälven uppströms Trängslet

...

Vattenkraftverk samt vattenreglering eller vattenöverledning för kraftändamål får inte heller utföras i följande älvsträckor:

...

I Dalälven Västerdalälven nedströms Skiffsforsen samt Dalälven nedströms Näs bruk

...

Första och andra stycket gäller inte vattenföretag som förorsakar endast obetydlig miljöpåverkan

De sektorsvisa riksintressena regleras i 3 kap. MB:

1 § Mark- och vattenområden skall användas för det eller de ändamål för vilka områdena är mest lämpade med hänsyn till beskaffenhet och läge samt föreliggande behov. Företräde skall ges sådan användning som medför en från allmän synpunkt god hushållning.

...

6 § Mark- och vattenområden samt fysisk miljö i övrigt som har betydelse från allmän synpunkt på grund av deras naturvärden eller kulturvärden eller med hänsyn till friluftslivet skall så långt möjligt skyddas mot åtgärder som kan påtagligt skada natur- eller kulturmiljön. Behovet av grönområden i tätorter och i närheten av tätorter ska särskilt beaktas.

Områden som är av riksintresse för naturvärden, kulturminnesvärden eller friluftslivet skall skyddas mot åtgärder som avses i första stycket.

...

”Strandskyddslagen ” - så benämns ofta **7 kap. 13 - 18 §§ MB** – behandlar land- och vattenområden intill 100 m (kan utökas upp till 300 m) från strandlinjen.

4 kap. PBL, Plan- och bygglagen (1995:1197, 1998:839) berör kommunernas översiktsplaner:

1 § I översiktsplanen skall redovisas allmänna intressen enligt 2 kap. och de miljö- och riskfaktorer som bör beaktas vid beslut om användningen av mark- och vattenområden. Vid redovisningen av de allmänna intressena skall riksintressen enligt 3 eller 4 kap. Miljöbalken anges särskilt.

Av planen skall framgå

1. grunddragen i fråga om den avsedda användningen av mark- och vattenområden,
2. kommunens syn på hur den byggda miljön skall utvecklas och bevaras,
3. hur kommunen avser att tillgodose de redovisade riksintressena och iaktta gällande miljö kvalitetsnormer

Översiktsplanens innebörd och konsekvenser skall kunna utläsas utan svårighet.

KÄLLOR

Områden av riksintressen enligt 4kap MB
 Områden av riksintresse för kulturminnesvård
 Områden av riksintressen för naturvård & friluftsliv - Naturvårdsverket, rapport 3771, 1990
 Nedre Dalälven från Avesta till havet - Riksantikvarieämbetet Rapport 1979:4, Fredric Bedorie,
 Lennart Klang, Margareta Sundberg, Elisabet Wannberg
 Naturvårdsplan för Nedre Dalälven, Naturvårdsverket rapport nr 1300, 1980
 Fiskodling och vattenkraft - Erik Montén, Vattenfall 1988
 Vattenkraft till salu - Naturskyddsföreningen 1997
 Skyddade älvar, värden att bevara - Naturvårdsverket 1996
 Döda fallen i Avesta - Jan De Geer, SGU 1973
 Niplandskap vid Dalälven - Sten De Geer, SGU 1912
 Nedre Dalälven - Samarbetsgruppen för Nedre Dalälven, K-Konsult, dec 1980
 Nationalencyklopedin
 Sveriges Nationalatlas: Berg och jord, Klimat, sjöar och vattendrag, Sveriges geografi,
 Växter och djur

Foton

AVENA, sid 3, 10, 15, 23, 48, omslagets insida
 Magnus Blom, sid 7, 9, 11, 14, 27, 28, 31, 35, 37, 39, 44, 47, 50, framsida
 Lars Bonde, sid 8, 36, 38, 40, 41, framsida
 Ann Christin Gagge, sid 27, 37, 45, 50
 Kalle Gullberg, sid 40
 Mats Husén, sid 25, 29, 30, 34, 42, framsida
 Kerstin Lokrantz, sid 43, 47, 48
 Jonas Lundin, sid 25, 36, 37, 38, 41, 42
 Tommy Nyberg, sid 26, 27
 Länsstyrelsens fotoarkiv, sid 45, 48, 49, framsida

Kartbilder och teckningar

Maritha Hillblom (färg), Kerstin Lokrantz (svartvitt)

Layout

Anna Dehlin-Englund, Maritha Hillblom

Text

Magnus Blom, Anna Dehlin-Englund, Lars Ingelström, Kerstin Lokrantz, Olle Lundgren
 Fredrik Meurman, Kerstin Nordin, Bengt Wignell, Tuva Wretblad, Leif Wikström

Kartor

Godkänd från sekretessynpunkt för spridning, Lantmäteriverket 2000-06-26.
 Kartmaterial återges med stöd av medgivande från Lantmäteriverket 1996 (ur GSD Röda
 kartan licens nr 890).

NEDRE DALÄLVEN

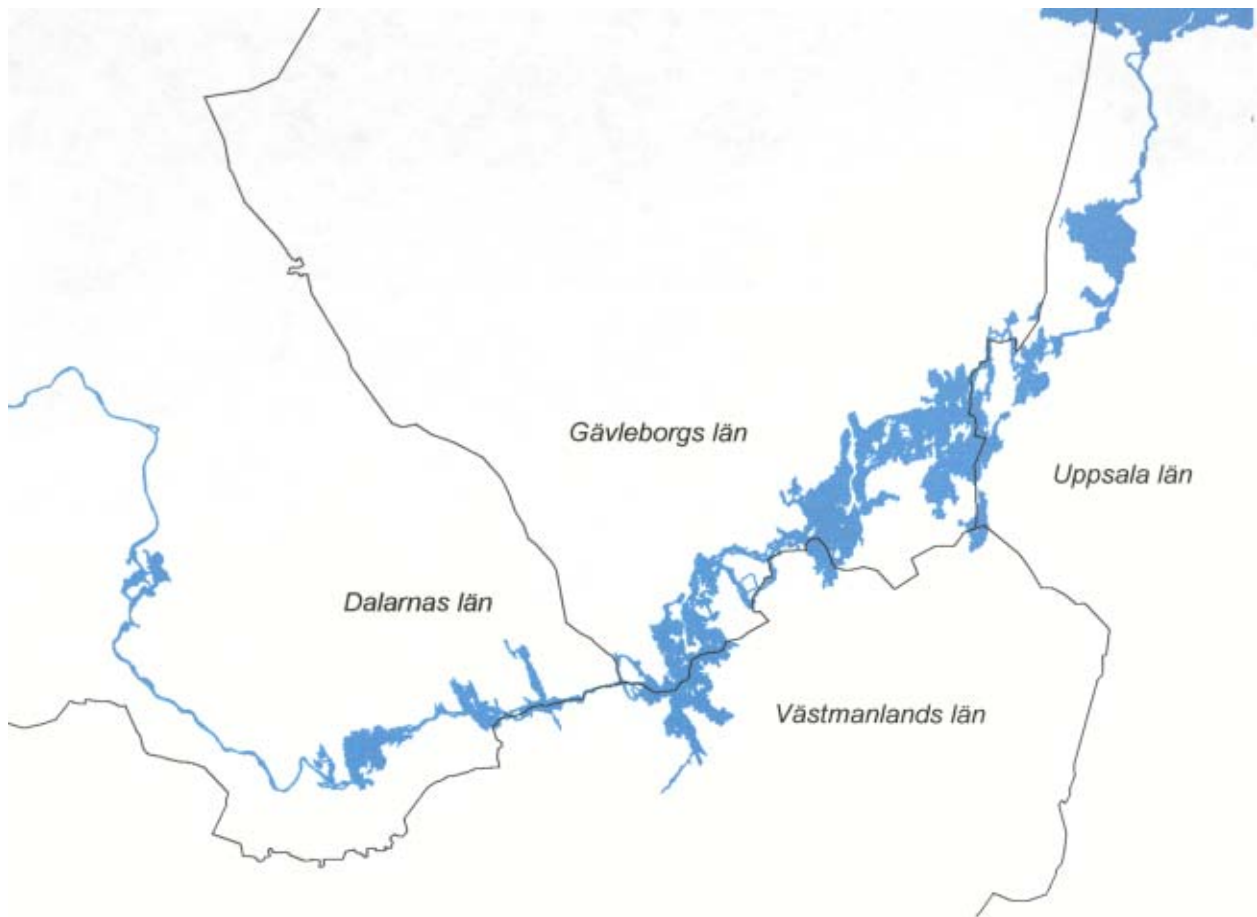
ett planeringsunderlag och en samlad beskrivning av
natur- och kulturvärden i ett område av riksintresse

Rapporten är utgiven av Länsstyrelsen Gävleborg

Rapporten ingår i deltagande länsstyrelser rapportserier som
nr 2000:22 för Dalarnas län,
nr 2000:15 för Gävleborgs län,
nr 2000:14 för Uppsala län,
nr 2000:17 för Västmanlands län

ISRN LSTY-X-R--00/15--SE
ISSN 0284-5954

Tryckeri: Bollnäs kommun, 500 ex, 2001

Dalälven är en storälv i Sverige. Dess nedre lopp är ungt och omväxlande och har värden som saknar motsvarighet i andra svenska älvsträckor.

Nedre Dalälven har präglats av inlandsisens omdanande krafter och det geografiska och klimatologiska läget i övergångszonen mellan norr-ländska och sydsvenska marker. Människans nyttjande och påverkan har satt outplånliga spår i naturen, men ändå ger stora delar av älvområdet ett intryck av orördhet och livskraft. Den biologiska mångfalden i älvområdet är unik.

Genom en långsiktig hushållning med de samlade naturresurserna finns förutsättningar för en bärkraftig och uthållig turismutveckling i Nedre Dalälvsområdet.

Länsstyrelserna i Dalarnas, Gävleborgs, Uppsalas och Västmanlands län